

Рецензија

Рукопис *Историја српске научно-фантастичне књижевности XIX и XX века*, Александра Б. Недељковића, професора у пензији крагујевачког Филолошко-уметничког факултета, има 533 странице дигиталног, непреломљеног текста, односно нешто преко 870 шлајфни (мерених стандардном формулом 1 страница = 1800 карактера са размацама). Текст је структуриран у 6 основних поглавља, свако од којих се, међутим, састоји од низа мањих целина, те рукопис има преко стотину сегмената (не рачунајући уводне напомене, садржај, индекс појмова и библиографију).

Импресивни обим и комплексна структура су у складу са очекивањима која успоставља наслов – поновимо га, јер ћемо се истом још неколико пута вратити: *Историја српске научно-фантастичне књижевности XIX и XX века*. Иза тог наслова, који и информише и заводи, више је од сумирања два века српске научно-фантастичне књижевности. Најпре, у смислу захвата у грађу која је предмет проучавања, рукопис, са једне стране чини неколико искорача ка другим медијима, првенствено филму и музици (мада истрајно коментарише и ликовни израз, обично дат у оквирима књиге) а с друге стране, залази и у трећи, 21. век. Надаље, обухват је такав да постоје излети у достигнућа на пољу научне фантастике или проучавања научне фантастике настала изван српских или југословенских простора (која понекад немају непосредне везе са српском књижевношћу или њеним проучаваоцима). Најзад, рукопис пуно простора даје секундарној литератури, што јесте одлика књижевне историје као такве, али је у овом случају размера понешто неочекивана па обухвата и једну врсту академског развоја и успона проучавања научне фантастике „у нас“ (са, између осталог, и списком и линковима ка свих досадашњих 12 дисертација из области). Пре свега неколико стотина година, у доба рађања романа, наслови Дефоа или Стерна би надугачко и нашироко нудили више него што су успевали да изнедре у тексту који је следио; овај рукопис, у горе наведеном смислу, а и на још неке начине које ћемо настојати да надаље објаснимо, пружа више од онога што обећава.

И сам текст предметног рукописа, иако „закопчан“ по питању сопственог назива, бави се, на неколико места, питањима односа наслова и садржаја других текстова: тако, квалификујући наслове Брајана Олдиса као упечатљиве и жанровски препознатљиве, аутор констатује да су такви наслови, како наводи, „фер“, јер привлаче љубитеље препознатог жанра, а остављају равнодушним све остале. Враћајући се питању предметног рукописа, остаје нам да се запитамо зашто онда овај рукопис носи наслов *Историја српске научно-фантастичне књижевности XIX и XX века*? То се питамо јер се ради о конфекцијском наслову, макар у академско-књишком контексту, који ничим посебно не скреће пажњу на евентуалне упечатљивости садржине књиге коју именује (а она их итекако има).

Субјективно, не можемо рећи да не прија овај приступ насловљавању, који се вероватно може читати и као својеврсна реакција на контекст сензационалистичког времена које је и хуманистику разишло, за почетак, бомбастичним насловима (које је, у србистици, гротескним увећањима више пута карикирао професор Александар Јерков, а сведеношћу им ретерирао професор Драган Бошковић). Дакле, иако би аутору вероватно од свега овога важније било што његов наслов јасно и гласно истиче, замишљамо, као парољу, ту одредницу *научна фантастика*, наслов рукописа остаје у битном смислу, бунтовнички уздржан у „првом контакту“ са читаоцем.

На истом трагу насловног одређења књиге, усуђујемо се дати утисак да се *историја књижевности*, као врста или жанр (да наједимо аутора рукописа широким схватањем тих термина до којих он толико држи) прилично повукла са савремене хуманистичке сцене; не мислимо нужно на питање колико је данас таквих књига, нити бисмо улазили у објективне друштвене околности које раде за или против њих, него на то што су такве књиге, по нашем утиску и скромном искуству, недовољно цењене у академском свету. Усудили бисмо се просудити, штавише, да је однос према овој врсти академске продукције практично снисходљив, да не кажемо баш (неоправдано и лицемерно) потцењивачки, и то превасходно због теоријско-методолошког приступа књижевно-историчарског рада, који је, из ове визуре, базичан, фактицистички, лишен дубине увида у конкретан текст, као и ширине теоријског захвата. У том смислу је књига пред нама двоструко иконокластичка: с једне стране стоји на бранику будућег, а са друге стране је заточник једног понешто потиснутог и сада маргинализованог модалитета исказивања књижевног проучавања. Заправо, баш је из тог угла и могуће интегрално сагледати оба настојања као ауторово иступање за децентрирано или скрајнуто, а које се у тексту књиге вишеструко потврђује итера-

тивним полемичким односом према идејама литературе, или можда и шире, културе „главног тока“.

Као историја књижевности, рукопис настоји да буде систематичан и исцрпан у погледу пописивања релевантне грађе и у томе је, чини се, успешан – отприлике у мери у којој је то и могуће (не само у овом случају, него и уопште). Као и други знани и мање знани претходници, и овај аутор историје књижевности неизбежно се суочава са проблемима немогућности да се из прве руке упозна са свим текстовима о којима пише; *Ars longa, vita brevis*, записао је Дејвид Дејчиз у апологетском уводу за своју *Критичку историју енглеске књижевности*, хотећи да нам саопшти да на страницама које следе он пише и о текстовима које ни сам, никада, није прочитао. Од Дејчизове књиге смо видели више теоријских и методолошких померања на пољу проучавања литературе, па и Моретијеву теорију читања из далека, односно отворено, у намери теоријско, заговарање нечитања (које је, бестидно ценимо, већ постојало као праксис). Непроценљиво је, у овом смислу, што аутор предметног рукописа упорно, дајући себи и простора и комфора за то, потенцира сопствено непосредно искуство читања или поседовања књига, личних посвета у њима, непосредна искуства са издавачима и штампаријама, корицама и илустрацијама, што, чини нам се, шаље важну и – ризиковаћемо да претерамо – ратоборну поруку о лепоти и носталгији читања и писања. Релативно ретко аутор предметног рукописа наведе да до неке књиге или текста није могао да дође, те да има само посредно искуство са истим; свакако, нема потребе за општом и широком апологијом којом би себи, јефтиним, једнократним признањем, купио неограничени кредит за писање о нечему што није ни читао.

Сам облик, форма изведбе књиге одступа у знатној мери од форме некакве очекиване историје литературе; наиме, премда се с почетка (а и с краја) чини да рукопис, како се од историје и очекује, грађу организује хронолошки, негде после прве трећине, рукопис узима форму речника појмова, или енциклопедије, утолико што грађу организује азбучно, према одредницама (које се махом састоје од презимена и имена аутора примарне литературе, њих 125, да додамо и ту цифру нашој почетној игри фасцинације бројевима); тек се на последњих стотинак страница аутор бави периодизацијом и то у наслову који отприлике каже „периодизација и остало“ – као да, опет са неочекиваном ноншаланцијом, хоће да умањи значај тог питања за ову историју књижевности и намерно саботира неке од успостављених конвенција те форме записивања књижевних студија. С обзиром на истакнуто место које међу референтном литературом у рукопису имају релевантне енциклопедије из области иностраних

аутора, али и познатог домаћег аутора из области, вероватно није превише спекулативно оценити да је ова форма и врста омажа овим претходницима.

Што се тиче приступа обрађеној грађи, стиче се утисак да неки текстови у рукопису ипак нису приказани, а можда ни прочитани, с неподељеном пажњом и одговорношћу (што је и разумљиво); ауторови осебујни афинитети воде га игнорисању неких установљених теоријских погледа и поступака, а повремено и непријатељском односу према појединим ауторима или делима. Нетрпељивост према било каквој назнаци марксистичке оријентације каткад добија гаргантуанске обресе (на пример, када аутор с неверицом обавештава читаоце да се у извесном тексту секундарне литературе помиње Ђерђ Лукач, те имплицитно закључује да такви аутори и књиге (које помињу Лукача) не завређују апсолутно никакву пажњу или разматрање.

Слично, књижевно-критичке и књижевно-теоријске анализе појединачних дела неретко изостају, па се љубитељ оваквог штива нађе, да злоупотребимо Поупову замерку дескриптивној литератури, као на гозби која се састоји од све самих супа (и, ипак бисмо додали, правде ради, предјела). Тако књига местимично нагиње облику збирке критичких прегледа секундарне литературе, или анотиране библиографије, што је и последица настојања да се посвети нешто простора сваком поглављу неке студије или чланку неког зборника, па долази до неминовне скелетализације, а чему не помаже много склоност аутора да то мало простора посвети неком опскурном детаљу, дигресивном запажању или одсечном суду без много нијанси или појашњења, при чему фокус бива на одређеној групи ставова које аутор идентификује као погрешне или злонамерне према научној фантастици и које он затим проналази и раскринкава. Цртице о књижевним текстовима састоје се од по реченицу или две, тако да неке аутору занимљиве појединости опет засеђују или потпуно редукују информације о самим причама; а опет, тамо где су белешке о књижевним текстовима нешто дуже, добрим делом се задржавају на синопсису радње, мада понекад датом на начин који се вешто претвара у позив читаоцу да потражи причу и сазна, на пример, да парафразирамо: „какву је то молбу протагониста поднео администрацији и какво је то необично решење за изнети проблем иста та администрација пронашла“. Истини за вољу, десидерати у пољу су такви да о неким писцима и делима нема ни најосновнијих података, па се и у том смислу мора разумети ауторово здушно настојање да их макар идентификује и попише.

Истовремено, аутор се не либи да уђе у полемику, било са неистомишљеницима међу проучаваоцима научно-фантастичне лите-

ратуре, било са успостављеним проучаваоцима литературе коју аутор назива „главнотокковском“ у, чини нам се, намерно рогобатном преводу добро познатог енглеског термина, како би већ самим термином подвукао своје дистанцирање, па и неку врсту милитантног односа. Мада и то можда има својих дражи; неки проучаваоци би да нас увере да је читалачко интересовање за књижевне ликове мотивисано истим поривима којима и друштвена пракса трачарења, па би по аналогiji читаоци секундарне литературе могли бити вођени истим интересовањима према у литератури сукобљеним критичарима или проучаваоцима. Па ипак, уздржавање од полемике, нарочито у сумативним или синтетичким текстовима, доприноси флуидности и чистоћи текста – чини читање глаткијим, па и кориснијим искуством. Нарочито то важи за полемичке узлете који се тичу тема које нису особито консеквентне или у којима аутор показује одређену крутост схватања у вези са мање-више техничким стварима (на пример, у упорном истицању потребе повлачења јасних граница, на основу дужине текста, између романа и новеле и одбијања да се прихвати било каква средња или прелазна форма). Чак и оне полемичке поенте које се доживљавају као значајне и оправдане (попут општег и умеренијег позива на доследност у термиолошким одредницама) нужно измештају фокус.

На општем плану, рукопис посвећује велику пажњу идеји жанра, уз заговарање чврстих граница и неке врсте жанровске чистоте са сентиментом да је уздизање „жанровске литературе“ ка „високој књижевности“ нека врста изневеравања себе, врста издаје. Жанр, то је идентитет, странка, тим за који се навија и који се може оставити и издати, али и у који се може прећи (да, има на неколико места у овој књизи сведочанстава о ауторовим настојањима да овог или оног књижевника или проучаваоца „врбује“, односно наговори да пређе у научну фантастику – да дође до „трансфера“).

С тим у вези, аутор повремено устаје против намерног комплексног и вратоломног изражавања у студијама литературе, тако што, на пример, каже како неки текст који анализира не може баш реално да представи јер је написан нејасно и запетљано, тако да, на пример, првих десет страница уопште није могао да разуме; сигурно да је неразумљивост из неких перспектива врлина и ствар за понос, али, како пракса таквог приступа постаје раширенија, тако наступа и њена инфлација, а оригинални подстрекивачи се из исте повлаче, те се лако може десити да неки помодни компликатори изненада баш постану *passé*.

Предметни рукопис обилује интересантним подацима: о спаљивању његове књиге о научној фантастици из политичких разлога, о српском научнику Варићаку, Ајнштајну и Милеви Марић, а садр-

жи и ванредне анализе англофоне теоријско-критичке литературе о научно-фантастичној књижевности; на пример, екстраполације Чалмерса о АИ, спреси морала и интелигенције, консеквентној моралности супериорних вештачких ентитета, био-техно миграцији, реконструктивном читавању, затим добре интерпретације идеја машинске етике и мета-етике, као и бројне друге компетентне синтезе на релевантне и актуелне теме.

Значајан је и увид у рецепцију научно-фантастичне литературе у бившој Југославији који рукопис омогућава; упорно потцртавајући друштвено-политичке реалности тог времена, аутор даје сведочанства о њиховом претпостављеном или пак лично доживљеном дејству на уређивачку политику и на критеријуме селекције, а што се неизбежно рефлектовало на рецепцију (коју је заправо и обликовало). Књига тако даје поглед изнутра на културни и друштвени амбијент времена, те одлучно успоставља отклон од помодних критика капитализма, Америке и Запада, заузимајући јасан вредносни суд по питању дискусија исток – запад (како по књижевним, тако и по ширим друштвеним питањима). А ти „прогресивни“ искази прошарани су употребом „родно осетљивог језика“ у прикладном жаргону („роботкиња“, „академкиња“...), као и истрајном заинтересованости за артикулацију и праведну заступљеност ауторки (премда шаљиво одбацује идеју женског писма, како ћемо нешто касније и навести).

С рецепцијом је у вези и то што рукопис даје записе о деценијама живота и рада целе једне заједнице посвећене читању и писању научно-фантастичне литературе; књига је захуктано сведочанство непосредно и врло активно ангажованог учесника у Првом српском фандому (приближно од 1980. до 2000. године, у ком периоду је аутор осам и по година био и секретар клуба „Лазар Комарчић“) и не само да је аутор био учесник у раду клуба, него је и битно допринио великим бројем сопствених текстова, примарних и секундарних, као и превода (око 75 књига и преко стотину прича) углавном из домена научно-фантастичне литературе или популарне науке. Читаоцу је, дакле, понуђена на увид сторија о читавај једној културној заједници људи посвећених научно-фантастичној литератури, о њеној унутрашњој динамици, али и њеним интеракцијама са значајним личностима из области и њиховом боравку у Србији, о важним округлим столовима, одбранама дисертација из области, о књижевним вечерима – свему ономе што је непосредно окруживало и контекстуализовало примарну и секундарну продукцију из области.

Као што се и из до сада изнетог вероватно примећује, рукопис са особитим гуштом износи ову сваковрсну грађу и вешто је наративи-

зује, изводећи и на тај начин себе из стриктно књижевно-историјског па и академског жанра. Као да, стерновски, и самом себи хоће да противречи, аутор врло растегљиво приступа „жанру“ књижевне историје, упркос свој својој борби за прецизно реторичко одређење термина жанр и залагања за његов доста чистуначки схваћен интегритет. Јер, док шаље поруку лепоте и уживања у читању, аутор одлази у анегдотално у мери у којој то није својствено академизму: тако аутор, на пример, наводи како поседује неки чланак из Политике, или какву мало познату књигу аутора о коме се мало зна и скоро ништа и не може сазнати; то поседовање се наводи помало као некаква дечачка потпора сопственом ауторитету – „знам ја о тој књизи, па имам је“; то заиста зрачи одређеном љубављу према штампаној речи, али и ентузијазмом према „томсојеровском“ имању, неговању и чувању ствари. Повремено се догоди и да евоцирање старих добрих времена и књига (научне фантастике) из „томсојеровског“ самохвалисања оде у правцу креирања или подржавања мистерије из бранше, попут, на пример, изгубљене песме Роберта Џонсона у филму *Раскриће*: шта се догодило са *Андромеом 4*? Где су прикупљени материјали? – не може, а да се не запита аутор, мада не иде сасвим у авантуристичко-детективско истраживање случаја.

Заправо, на овај начин, аутор наративизује и самог себе, претвара свој глас и у глас неке врсте протагонисте-наратора; јер, дискурзивност књиге не иде само у правцу полемика (са другим ауторима) већ и у правцу непосредне комуникације са читаоцем, који, на пример, бива упућен да, ако је прави материјал за проучаваоца научне фантастике, сам открије везу између Ајнштајна и атомских бомби. Тон је дијалогски, козерски, непосредан и духовит: књига обилује директним апострофама читаоцу са упутствима како неку студију или чланак да нађе (обично на интернету) дигресијама о личним запажањима, о доживљајима, о етимологији, о преводу, о словима... Узвик *їле* се повремено јавља у кратким размацама као какав неочекивани рефрен и готово да успоставља врсту пријатног ритма (можда баш због контекстуалне неконвенционалности); као и *hwaet* англосаксонског скопа, ово *їле* хоће – али сада дистанцирано и шаљиво – да позове на пажњу, јер, има се за саопштити нешто значајно (а у ствари нешто што је неки помало хировити ауторов закључак или, чини нам се понајчешће, незлурато откривање нечије, обично ситне, погрешке или недоследности).

Непосредном и наративном карактеру књиге доприносе њени мемоарски аспекти; она евоцира зграде и улице којих више нема или чије су се функције и називи неповратно изменили; излистава људе који су учествовали у припреми ове или оне књиге или округлог стола, па чак и промоције; у ово последње књига улаже зна-

тан напор, као да не жели никога да изостави, никога да увреди, али истовремено, иза свега тога пробија неки елегијски квалитет, нека носталгија за прохујалим, славним временима и људима који су их обележили; понешто подсећа на ондашњу елегијску формулу *SUM SUM*, али без много ламентације, а са више суптилности и присности; о томе сведоче и силни надимци који се уз имена наводе (што опет помало личи на дечију литературу коју аутор неретко помиње, на старогерманске антономазије, али и на склоност фантастичне литературе да еволуције карактера маркира различитим именима) а који су сви од реда, некако умилни, незлобиви, као да су баш из тог разлога и одабрани; уз то, наведени надимци су, као за сваки случај, заштићени са покојим „познат и популаран као...“. Зато финим контрастом зазвони, кад се у тексту појави, на пример, коментар о надимку „који почиње на слово Б“.

Чак су и те зграде, у којима се делатност у вези са научном фантастиком дешавала, оживљене и носталгично приказане у дрхтајима бетона који су производиле ротационе штампарске машине, мрљама од уља, ваљцима хартије тако великим да их само виљушкарци могу подизати... Има ту, итекако, сетно-шаливих тренутака; на пример, кад аутор лукаво ређа коментаре Фреда Пола о томе колико му се допала Југославија и како једва чека да је поново посети следи *punch-line* коментар: „Сада, међутим, године 2023, морамо казати: у ту земљу, Југославију, више нико не може да дође.“

...ОТО означавала је један школски предмет, обавезан у основној школи, наиме, „опште-техничко образовање“. Ту се мукотрпно резуцкало нешто од шпер-плоче, помоћу оне врло танке тестерице (која се лако кида) са врло великом полу-округлом дршком; ту се правио мини-електромотор са погоном на ону велику четвртасту батерију од 4,5 волти...

Или кад, коментаришући Живковићев постулат, односно, како га аутор назива, Зоранов закон (о односу научно-фантастичне литературе и локалног), каже:

италијанска СФ треба да се догађа у Италији, и протагонисти да се зову Ђино и Ана Марија, а српска СФ да се догађа у Србији а протагонисти да се зову Ђорђе и Светлана, а не Џон Смит и Џенифер.

Или кад лamentsира што издавачи неће јасно да назначе да ли је нека прича или роман научно-фантастична или није, са јасном намером „да читаоца обрлате али да издавач профитира“:

За читаоца који воли и тражи само СФ, осећај тога је следећи: замислите да ви одете на пијацу и хоћете да купите кило добрих зрелих кајсија, али, не може то, него морате да купите гајбу са два кила цвекле, али и поприличном хрпом камења и поломљене цигле, и *можда* три-четири кајсије. Само тако се продаје: цела та гајба, или ништа.

Закључак

Историја српске научно-фантастичне књижевности XIX и XX века, Александра Б. Недељковића, професора у пензији крагујевачког Филолошко-уметничког факултета, рукопис је импресивног обима, комплексне структуре и широког захвата у разноврсну и занимљиву грађу, који пружа и више него што његов конфекцијско-академски наслов обећава. Мапирајући путеве српске научне фантастике XIX и XX века, рукопис одлучно залази и у трећи миленијум, живо коментарише релевантне феномене у филму, па и у ликовној уметности, једновременно пратећи успон академизма у пољу и дајући енергичне и носталгичне мемоарске осврте на деловање српског „фандома”. Вишеструко иконокластичка од свог наслова па надаље, књига стоји на бранику будућег, а заточник је и потиснутог модалитета исказивања књижевног проучавања, све време се заправо доследно залажући за „маргине” реитеративним полемичким противљењима идејама литературе, или чак, културе „главног тока”. Разигравајући успостављене хуманистичке обрасце и самим својим обликом, књига у себи уједињује форму хронолошки самерене књижевне историографије и речничко-енциклопедијску форму референтне литературе, подајући се, међутим, једнако успешно и циљаном и линеарном читању. Непроценљиво је, у овом смислу, што аутор упорно, дајући себи простора и комфора за то, потенцира непосредно искуство читања (и поседовања) књига, личних посвета у њима, њихових корица и илустрација, шаљући тако важну и одлучну, готово ратоборну поруку о лепоти и носталгији читања и писања у времену које је нечитање из мистификоване праксе скоро па издигло до теоријских висина. У истом духу, аутор се не либи да уђе у полемику, обилато напајану и личним идиосинкразијама, било са неистомисљеницима међу проучаваоцима научне фантастике, било са успостављеним проучаваоцима литературе коју аутор назива „главно-токовском” у, чини се, намерно рогобатном преводу, који би већ ту да подвуче ауторов милитантни однос према свему што тај термин представља. Аутор устаје против термилолошких недоследности, као и против намерног вратоломног изражавања у студијама литературе, предсказујући, наизглед, инфлацију таквих поступака, а сопственим

примером се залажући за такозвани „родно осетљиви језик” у пригодном жаргону („роботкиња”, „академкиња”...) те показујући континуирану заинтересованост за артикулацију фемининог. Дајући, надаље, значајан увид у рецепцију научно-фантастичне литературе у бившој Југославији и упорно потцртавајући друштвено-политичке реалности тог времена, аутор сведочи о њиховом деловању на уређивачку политику и на критеријуме селекције. Остављајући притом записе о деценијама живота и рада целе једне заједнице посвећене читању и писању научно-фантастичне литературе, књига постаје и захуктано сведочанство о значајним личностима из области, о важним округлим столовима, одбранама дисертација, о књижевним вечерима и промоцијама – о свему ономе што је непосредно окруживало и контекстуализовало примарну и секундарну продукцију из области. Пренета на папир и козерски, непосредно, духовито – у најбољем смислу приповедачки – књига се препоручује и као информативна, референтно-рецепцијска и као литерарна; и као фактицистичка и као полемичка; оштро, милитантно, али и елегично-носталгично, беневољентно и изненађујуће инклузивно штиво, које заслужује истакнуто место на полицама и „фанова” и учењака.

Рецензент: др Никола М. Бубања, редовни професор

Уводне напомене о овом издању

Аутор је још 1985. године објавио скромну публикацију (само-издање) *Историја српске научно-фантастичне књижевности*, коју сада, заправо, допуњава и, надајмо се, побољшава; у суштини, ова књига је друго, знатно проширено и измењено издање те раније (Недељковић 1985а).

Али сад је поприлично обимна, па можда и тешка за претраживање. Штампана верзија требало би да има на крају индекс (тражило), али, то би значило још неколико десетина страница, а књига је и овако веома обимна. Намеравамо да искористимо и чињеницу да су сад компјутерска времена, па ћемо, једног дана, у будућности (надамо се), електронску верзију ове књиге, као *Word* документ (а не *pdf*), поставити („окачити“) на интернет. Она ће бити веома погодна за претраживање. Тада индекс неће бити потребан.

Аутор се често позива на своју *Збирку објављених 45 научних радова*, коју можете већ сад преузети са одговарајућег линка (в. Недељковић 2020а),

а позива се и на своју докторску дисертацију, која јесте објављена и као папирна књига, али је можете такође и преузети са нета (в. Недељковић 2013д).

Дакле, та два материјала (дисертација, и 45 радова) су вам сада на располагању у електронској форми, и, можете их не само читати, него по жељи и **претраживати** да бисте, без икаквог индекса, за секунд-два, нашли неко име, наслов, појам, годину, и слично, и да бисте лако узимали цитате.

То је тако сада, године 2023, али, наравно, протицањем година, и деценија, дешава се да поједини линкови или сервери „падну“, престану бити доступни. Надамо се да ће тада и ова књига, и Збирка, а и дисертација, моћи да се нађу на неким другим линковима; па кад и они падну, онда на неким новим; и тако *in perpetuo*.

У овој књизи аутор ће за самога себе понекад употребљавати скраћеницу АБН, а скраћеницу МБМ употребљаваће понекад за инжењера Миодрага Б. Миловановића, који је знатно допринео проучавању историје српске научне фантастике. Пошто он у својој веома корисној и важној књизи *Српска научна фантастика* (2016) помиње више од двеста писаца (и других личности) и дела, али нема на

крају индекс који би био азбучно сређен и из кога би се могло лако и брзо пронаћи на којој страници Миловановић помиње ког писца, ми смо, са његовим допуштењем, направили тај индекс, можда помало импровизовано, и поставили га на нет, а у нашој библиографији (в. Миловановић индекс помињања личности у његовој књизи) имате линк, па, можете тај индекс преузети, и користити кад год затреба да пронађете где је Миловановић нешто рекао о неком писцу.

Датуме ћемо понекад давати по систему „година-месец-дан“ (на енглеском је то познато као систем „уууу mm dd“, јер је то погодније за електронско претраживање, јер, свакако планирамо, за будућност, и електронско издање, у коме ће можда сви датуми бити тако сређени. На пример **2023 07 30 значи нам: година 2023, месец 07, дан 30**, дакле, тридесети јули 2023. године.

Све наслове иностраних књига овде наводимо на српском. Преводимо их. Али, ако за неку инострану књигу стварно постоји и преводно издање, на српском, па ако знамо за њега, поменућемо га.

ПОГЛАВЉЕ 1: Година 1889, прва српска, и прва на свету, СФ драма: Драгутин Ј. Илић, *После милијон ѿгодина*

техничке уводне напомене о том писцу:

Илић, Драгутин Ј. (1858-1926), писац прве у историји човечанства СФ драме (за позориште) *После милијон ѿгодина* (1889), у оригиналу наслов гласи тако, са словом „ј“, дакле „милијон“.

Постоје дилеме, и вероватно ће и убудуће постојати, да ли треба да извршимо правописну исправку, модернизацију, да поправимо писца, наиме да тај наслов убудуће пишемо *После милион ѿгодина*, без тог слова „ј“. Звучало би угледније, модерније, исправније. Око тога је у великој дилеми, годинама, био и А. Б. Недељковић. Али, гле, опазили смо да данас пишемо „милијарда“ тако, са „ј“, а не „милиарда“. (в. Правопис Матице из 2013: 371) За Илићево дело вероватно за нијансу претежу аргументи очувања аутентичности и, нарочито, практични аргумент лаке и поуздане препознатљивости. Јер, неки проучаваоци српске СФ књижевности, па и АБН, сматрају, у овом специфичном случају, да је то слово „ј“ архаични правописни детаљ који омогућује пуну препознатљивост, гарантује да је то баш та драма из XIX века. Зато ћемо писати *После милијон ѿгодина*.

добрио је приказ у АБН књизи из 1985. године (заправо је добио читаво прво поглавље у њој, стр. 1-3);

поменут је у Живковићевој листи, и то као први јер и јесте хронолошки први, и, добио је засебну одредницу у Живковићевој енциклопедији (стр. 295-296);

поменут је у МБМ књизи (књизи Миодрага Б. Миловановића) из 2016. (стр. 27, 36-38, 46);

у онлајн МБМ-и-Кнежевић библиографији помиње се пет пута, тражити под „Драгутин“; чланак о њему нашли смо на Википедији.

Све до 1985. године сматрало се да је најстарије дело у историји српске СФ литературе роман Лазара Комарчића из 1902. године. Али, припремајући прво издање ове књиге, А. Б. Недељковић је наишао на један знатно старији траг, проследио га, и – пронашао Илићево дело из 1889. године. (Узгред, то презиме писало се некада и „Илијћ“, тако, са „ј“.) Шира јавност је о овом открићу први пут обавештена чланком А. Б. Недељковића у дневном листу „Политика“ 23. марта 1985, на стр. 10. Наравно, и другим истраживачима српске књижевности било је, одавно, познато да је

Драгутин Ј. Илић (1858-1926), написао дело, позоришну драму (не роман), са насловом *После милијон година*, која је објављена као текст, али не и изведена на позорници, 1889. године,

али нису то дело препознавали, класификовали, нити промовисали као научну фантастику; у *шоме* се састоји откриће које је А. Б. Недељковић постигао; дакле у том смислу **жанровског препознавања** (а не у неком другом) је А. Б. Недељковић пронашао првог на свету (и првог српског) писца СФ драме, Драгутина Ј. Илића. Тај чланак на страници „Политике“ је сачуван, и можете га видети, и преузети, одлично скениран, на интернету, тај линк имате у нашој библиографији (в. Недељковић 1985б).

Да подсетимо: чувену књижевну породицу Илић, која је српству тако много дала, засновао је песник Јован Илић (1823-1901), значајан српски књижевник романтичар, али такође и политичар и државник, секретар Светоандрејске скупштине, једно време министар правде. Оженио се Смиљаном Николић са којом је имао четири сина и три ћерке: били су то Милутин, Драгутин, Војислав, Жарко, Милева, Јелена и Божица. Сва четири сина бавила су се литературом.

Породична кућа Илића, зидана скромно, „на бондрук“, налазила се на Палилули, на месту где се данас (2020. године) сустичу улице Џорџа Вашингтона, Хиландарска и Палмотићева, покрај старе Очне клинике (тј. мало изнад ње). С друге стране улице и мало десно била је основна школа која и данас ту постоји, а такође са друге стране улице али мало лево била је кафана „Код седам Шваба“ – касније је, у новој згради, ту био ресторан „Видин-капија“.

Улица Џорџа Вашингтона звала се тад Видинска, а кућа Илићевих носила је број 35. Срушена је 1930. године. Из дворишта те куће могао се видети Дунав, јер тада ништа није запречавало видик ка северу. У ту кућу редовно су долазили писци, глумци и други уметници, а и дипломате и многи други истакнути људи.

Драгутин је рођен 1858. године. (Не треба га мешати са Драгутином Илићем Јејом, такође књижевником, 1887-1945.) У Београду је студирао и дипломирао на Правном факултету, дакле, како се то краће каже, завршио права. С великом жестином укључио се у политичке расправе у тадашњој Србији: два пута је истериван у прогонство. Провео је више година у Црној Гори, Хрватској, Бугарској, Румунији и Русији. Од 1919. па до смрти био је библиотекар Народне скупштине у Београду. Умро је 1926. године.

Запамћен је као песник, романописец, драматичар, критичар и есејиста, али и као маркантна личност. „Старији Београђани и сада се живо сећају“, писао је Илићев биограф Реља З. Поповић у књизи објављеној 1931. године, „прослављеног писца *Јаквинџе* из тога времена како, прав и висок као бор, с великим калабреским шеширом на глави, поносито хода Васином улицом, вазда окружен гомилом својих поштовалаца.“ Драгутин Ј. Илић се истакао и као преводилац, сарадник „Политике“ и уредник седам часописа; његово укупно стваралаштво, колико знамо, није ни до данас, 2022. године, довољно проучено. Аутор је три спева, више романа (од којих је у главном току књижевности био тада најпознатији *Хаџи Диша*), и низа драма.

Међу Драгутиновим драмама које никад (или, дуги низ година) нису изведене, истиче се та једина научно-фантастична, *После милијон година*. Објављена је у наставцима у часопису „Коло“ издавача Д. А. Живаљевића, у бројевима 14-24, од јуна до септембра 1889. године.

Дакле, шест година пре Х. Џ. Велсовог *Времејлова*.

У свету је тада постојала научна фантастика Мери Шели (*Франкенштајн*, 1818) и Жила Верна, али Х. Џ. Велс још није био кренуо са својим великим СФ делима („Времеплов“, 1895, итд), а тек је предстојало да се роде великани научне фантастике Артур Ч. Кларк (рођен 1917) и Исак Асимов (рођен 1920). А назив „научна фантастика“ почео се стварно користити, као светски назив за тај жанр, тек од 1926. године, трудом Хуга (тј. Хјуга) Гернзбека.

Дело *После милијон година* објављено је са поднасловом „трагикомедија“, али то је заправо врло озбиљна драма, са врло мало комичних елемената. Али, садржи неке морално парадоксалне ситуације које се могу протумачити као горка иронија, па је то, можда, елемент комедије. О овом аспекту дао је своје аргументе др Бојан М. Јовић (Јовић Б, 2006: 84, 91-92).

Илићева драма била је, по свој прилици, прва права СФ драма у целокупној историји светске књижевности, баш прва у историји човечанства. Али пошто је објављена у малој земљи, и нарочито зато што је по први пут изведена тек 106 година касније, и зато што није била преведена на енглески, није стекла светску славу и признање, а ни свет се баш није потрудио да нам то признање искаже, кад га ми сами нисмо умели затражити.

Тек 16. фебруара 1995. Илићева СФ драма постављена је на сцену Народног позоришта у Београду, у режији Саше Латиновића, о чему је тих дана писао, у свом броју 208, на стр. 4-5, фанзин „Емитор“ клуба „Лазар Комарчић“, а на стр. 6 донео и фотокопију позоришног програма – па, тамо видимо, улогу Натана носио је Мида Стевановић, улогу Данијела носио је Андрија Маричић, улогу Светлана – Сузана Петричевић, итд. О овој представи било је и више чланака у тадашњој штампи. У „Политици“ је те године (тачан датум не знамо; вероватно у фебруару) позоришна критичарка Маша Јеремић рекла, у чланку „Запостављени класик“, да је „неколико деценија касније, током Првог светског рата, Илић написао и другу верзију ове научнофантастичне приче, не би ли потцртао песимизам и неверицу у технолошки прогрес“.

Као што смо већ јавили на другом месту (у *Збирци*, видети: Недељковић 2020а), сада је та српска драма и преведена на енглески, то су на универзитету у Новом Саду године 2016. остварили студенти проф. др Зорице Ђерговић-Јоксимовић, а превод је доступан бесплатно на интернету, линк смо дали у нашој библиографији (в. Илић Д. 2016. на енглеском).

Драма *После милијон година* дешава се на месту данашњег Париза, који је напуштен; током милион година, земља, трава и шума потпуно су прекрили град. Главни јунаци су последња два човека на планети Земљи, Натан (отац) и Данијел (син). На неколико планета Сунчевог система живе наследници човечанства, моћни, бесмртни, окрутни „духољуди“ који у себи више немају много људског.

Духољуди својим машинама контролишу атмосферске прилике, моделују читаве планете према својим потребама (тај тешки и велики, али у принципу могућ посао познат је данас у СФ као тераформирање), и лете од планете до планете, великим брзинама. Они открију присуство Натана и Данијела, ухвате их, и затворе их у кавез; чувају их као зоолошке примерке. Постепено, међутим, неки од њих увиђају да те две „животиње“ умеју да говоре и мисле, штавише да, уз то, имају и давно ишчезлу моћ доживљавања емоција.

Претпостављамо да би ова драма могла бити лако адаптирана и за телевизију, уз употребу компјутерских ликовних ефеката (енгл. CGI – computer-generated imagery).

Илићева каснија прича „Секунд вечности“ (издавач „Књижарница Здравка Спасојевића“, вероватно Београд, 1921) садржи један СФ елемент – прескок 90 година у будућност, у стилу америчке бајке „Рип Ван Винкл“ о којој смо већ писали, баш о том времепловском аспекту, опширније (Недељковић 2017а: 161-162). Али, дело „Секунд вечности“ има поднаслов, који нам каже да је „источњачко“; то је живописна и наивна приповест у хиндуистичком средњовековном амбијенту, са раџама, гуруима, тигровима, вереницама које треба копљем бранити од тих тигрова... тако да би се ту Сидарта, онај писца Хермана Хесеа, осећао као код куће (иако је Хесеово дело далеко софистицираније). Главни јунак, сишавши у једну гробницу, на трен задрема. Кључна реченица је следећа: „Занесен као на сну од овог виђења њему се учини као да је за један тренутак живео вечности“. Кад изађе из гробнице, нико га не препознаје, он постепено увиђа да је прошло 90 година и да је за толико и остарио, али та будућност није научно и технички ни за трунчицу напреднија нити је уопште суштински другачија од прошлости. То је један бајковити прескок у будућност, није СФ.

У својој енциклопедији, др Зоран А. Живковић посвећује Илићу знатан простор, и каже, између осталог: „Иако је и пре драме *После милијон година* било српских аутора у чијим се остварењима јављају извесни елементи научне фантастике (А. Стојковић, С. Милутиновић Сарајлија, Ј. Суботић), тек је Илићево дело у потпуности жанровски одређено. Фантастика се јавља и у низу других Илићевих драма, односно романа и прича, али тамо она има другачији предзнак, јављајући се као фолклорна, религијска или мистичка. Једино у драми *После милијон година* постоји амбиција да се фантастично рационализује, што представља темељно СФ покриће“ (Живковић 3. 1990: 295) Ове Живковићеве речи су од великог теоријског значаја, јер кроз њих просијава сама суштина његове поетике научне фантастике: рационални приступ фантастичном, а не фолклорни, религијски нити мистични. Ту је он, имплицитно, назначио своју дефиницију СФ, коју можемо у знатној мери прихватити, јер је у основи на добром правцу. Узгред, примећујемо да Зоран Живковић користи светску, планетарно прихваћену скраћеницу СФ (та два слова), не НФ.

Живковић је у тој одредници, у својој енциклопедији, посветио доста простора питању да ли је Илићева драма *После милијон година* заиста трагикомедија, или не; он налази „особен иронијски помак, са елементима црног хумора“ (ibid, 296), на пример у начину како духо-људи у будућности цинично коментаришу смрт два последња човека из наше ере. Ово гледиште није без извесних основа.

Али, не можемо се сложити са реченицом Зорана Живковића која гласи: „Пред крај списатељске каријере Илић се накратко вратио научној фантастици у кратком роману *Секунд вечности*“ (ibid). Нека нам буде овде дозвољена полемика. Две замерке имамо: прво, не постоји кратак роман. Не у том смислу речи. Ако је по својој дужини приповетка – онда је, наравно, приповетка. Дакле, да би нешто било кратак роман, мора пре свега бити роман. Ако није роман, онда *није роман*. Ни кратак, ни дугачак, нити осредње дужине, нити икакав. **Ако нема довољну дужину, онда није роман.** Може нешто имати разне друге особине романа, али ако нема и потребну дужину, онда није роман.

Друго, пред крај ове одреднице у енциклопедији, Зоран Живковић као да се поколебао, па наизменично говори да „Секунд вечности“ јесте, и, ипак, да није научна фантастика. У питању је тај Илићев времепловски елемент, сан од 90 година. За тај сан Живковић каже да протагониста доживљава „сасвим необично – СФ – искуство“ али јасно додаје да „аутор не даје никакво СФ објашњење“ и додаје да дело „не припада овом жанру“, али ипак закључује чланак речима: „посреди је ипак први 'хрономоцијски скок' у српској научној фантастици“. (ibid) Знамо да је управо др Зоран А. Живковић успешно уносио појам „хрономоција“ у српски књижевно-теоријски дискурс, и прихватимо да поменути фантастични сан од 90 година јесте хрономоцијски скок, да; али није у научној фантастици, јер би онда и „Рип Ван Винкл“ (Вашингтона Ирвинга, 1819) био научна фантастика.

После Драгутина Ј. Илића, колико нам је познато још само два српска аутора су написали СФ драме, а обојица се зову Владимир:

Владимир Велмар-Јанковић (*Срећа АД*, 1933), и,

Владимир Ђурић Ђура, за децу, *Бан Сџирах* (1985) али, колико нам је засад познато, то је неуспела драма.

Из МБМ књиге сазнајемо да је Бошко Токин можда око 1928. покушао да направи СФ комедију *Систем Воронов*, али није успео, никада није изведена, а не знамо ни да ли текст уопште постоји.

ПОГЛАВЉЕ 2: Година 1902, први српски СФ роман: Лазар Комарчић, *Једна уљашена звезда*

Већ смо објавили научни рад о овом књижевном делу (Недељковић 2013а), под насловом „Место Лазара Комарчића Комарице у историји српске научно-фантастичне књижевности“. Не можемо сад написати бољи рад о истој теми. Али то смо објавили у једном гласилу које у том тренутку није имало научну категоризацију, и које

можда не може сваки читалац да пронађе брзо и лако у библиотеци. Зато смо тај рад унели и у Збирку 45 објављених научних радова А. Б. Недељковића, и окачили ту Збирку на нет, где је свако може пронаћи и преузети. (За тај линк види такође: Недељковић 2013а) Онда би било довољно да упутимо читаоца да сам погледа те изворе, и да тиме решимо ово поглавље. – Али, можда ће у некој будућности Интернет бити забрањен или избрисан, или ће неке бити недоступан, зато и овде, у овој књизи, преносимо комплетан тај рад, неизмењен,

али, ипак, неколико додатних информација о Комарчићу даћемо у нашем шестом поглављу, које је о писцима, и где су одреднице сређене азбучним редом, па, под одредницом **Комарчић, Лазар**.

Сада цитирамо тај научни рад у целисти; фусноте тог рада (само тог једног рада) дајемо не на стандардни начин, него подигнуте у текст, у троструким заградама, овако: ((())).

Александар Б. Недељковић
Катедра за англистику
Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

Место Лазара Комарчића Комарице у историји српске научно-фантастичне књижевности

Апстракт:

Аутор првог српског СФ романа, мада не и први српски СФ аутор, Лазар Комарчић није тим романом (*Једна уљашена звезда*, 1902) нарочито унапредио своју каријеру, нити је српска средина прихватила научну фантастику као свој књижевни жанр. Комарчићев роман је у погледу жанровске припадности на самом рубу између жанра фантазије, и жанра СФ; ипак, СФ елементи за нијансу преовлађују. Ово Комарчићево дело остаје усамљени светионик, после кога, барем по нашем утиску, Срби неколико деценија нису уопште хтели да користе књижевни СФ жанр за гледање ка својој и општељудској будућности, а последице тог упорног одсуства књижевне футурске маште, па можда и одсуства футурски оријентисане друштвене мисаоности у ширем културолошком смислу, биле су катастрофалне: није се гледало у будућност, па су се зато чиниле велике историјске грешке.

Кључне речи: Лазар Комарчић, српска научна фантастика, жанр

Биографија

Комарчић (1839-1909) је српски главнотокровски писац не без значаја. У његовом животу било је и херојских и трагичних дана и догађаја.

Лазар Комарчић Комарица је рођен 22. јануара 1839, имао је браћу и сестре од којих је остало потомство, тако да његова родбина постоји и сада, у 21. веку; али њему самоме су умрли и син (погинуо ратујући за одбрану Србије) и ћерка, тако да нема директне наследнике; умро је 22. јануара (на свој рођендан) 1909, дакле са баш-тачно пуних 70 година старости. Презиме Комарчић, колико знамо, није изведено из именице комарац, на коју подсећа, него из архаичне именице „комарник“ која значи „подрум са храном и вином, остава за храну и вино“. Опширну биографију Лазе Комарчића је брилијантно и прелепо – можда и ненадмашно, чини нам се – написао Вукоман Шалипуровић. (видети: Шалипуровић 1970)

Комарчић се у неколико наврата борио против турске окупације; гледано данашњим очима, била је то једна балканска револуција, у више етапа, против средњовековља и осигоне тираније. Лаза се борио са пушком у руци, у одбрани Београда непосредно након догађаја код Чукур-чесме 1862. године, кад су Турци из топова са Калемегдана бомбардовали Београд; она друга, напреднија Европа се за то време бавила другим стварима, унапређивањем своје науке и привреде, било је то само три године после изласка Дарвиновог дела *Порекло врста*. Комарчић је био на барикади, и тог дана му је турско ђуле откинуло три прста десне руке, тако да су му остали на десној руци само палац и мали прст; после се годинама грдно мучио да научи да пише држећи перо само тако, палцем и малим прстом (Шалипуровић 1970: XIV). А писати је морао, јер био је новинар.

У мирнодопским условима, радио је десетак година као новинар, а онда је приближно између 1880. и 1909. године написао и објавио неколико романа.

Критичка рецепција

У књизи *Српски роман 1800-1950* професор Јован Р. Деретић посвећује Комарчићу више од осам страница (Деретић 1981: 181-190), назива га једним од најплоднијих српских романописаца XIX века, и помиње роман *Једна уљашена звезда* – али нигде не каже да је то научна фантастика; претпостављамо да је Деретић ипак препознао жанр али није хтео то да каже, да не би он, Деретић, био као озбиљан историчар асоциран са нечим што би евентуално могло бити нападно као кич, суб-литература. У својој каснијој књизи *Историја српске књижевности* Деретић посвећује Комарчићу петнае-

стак редова (Деретић 1983, стр. 403-4), али опет испушта из вида (или бојкотује) чињеницу да је Комарчић писао и научну фантастику, дакле, држи се подаље од помињања српског СФ жанра.

Београдски фандом је после 1980. године доста критиковао познатог пре-Другог-светског-рата критичара Јована Скерлића, кога ћемо изгледа заувек морати да помињемо, да је неправедно занемаривао Лазу Комарчића. О занемаривању Комарчића говори и Божидар Ковачевић (Ковачевић Божидар 1970: XLVII). Недавно смо имали прилике да читамо шта о томе каже, на Интернету, Рашко В. Јовановић:

Писци које Јован Скерлић није обухватио својом *Историјом српске књижевности*, објављеном 1914. године, имају незавидну судбину из више разлога. Скерлићево изостављање изазвало је њихово брзо падање у заборав, будући да је оно као последицу имало и њихово неувршћавање у школске програме наставе књижевности. То је, опет, умањивало свако знатније занимање књижевне јавности за њихова дела, што је условљавало одсуство интересовања издавача за евентуална поновна издања чак и најбољих остварења таквих писаца. И заборав их је сустижао ако не још за живота, онда врло брзо после смрти. Међу таквим писцима, којих је не мали број, свакако је и Лазар Комарчић, књижевник и новинар (...) (Јовановић Р, 2009)

Уосталом, чак и сам проф. Деретић каже да је Скерлић у поменутој својој *Историји* занемарио Комарчића, и још два аутора, а „како је њен ауторитет у питању шта је вредно а шта није вредно остао до данас готово неприкосновен, то значи да су три поменута писца неповратно избрисана из нашег књижевног сећања“ (Деретић 1981: 181).

Неколико пута се о тој неправди огласио, крајем 20. и почетком 21. века, и Бобан Кнежевић, издавач и аутор, истакнута личност у српском СФ фантому.

О овоме су говорили и истакнути фанови и аутори Павле О. Зелић и Владимир Лазовић (Зелић и Лазовић 2006: 245-254).

Марко Танасковић донекле претерано каже да је „појава научно-фантастичног илустрованог романа *Једна уљашена звезда* (1902), који је Комарчић написао у позним годинама, доживљена (...) као прворазредни инцидент и недопустива ексцентричност. У то време у свету, његови савременици Жил Верн и Херберт Џорџ Велс стварају оно што ће касније бити препознато као научна фантастика, док у домаћој литератури и даље царује романтичарски реализам“ (Танасковић 2010). Није био „прворазредни инцидент“, али, свакако

имамо утисак да српска књижевна јавност није добро прихватила овај роман, нити научну фантастику уопште.

Истакнути српски СФ писац Илија Љ. Бакић из Вршца, године 2002, о овоме каже, са поприличном количином очајања (чини нам се):

... код нас је Комарчић успешно заборављен, сведен на кратке забелешке у енциклопедијама по којима је писао дела без вредности. Једини који се сећају Лазара Комарчића и овог његовог романа јесу чланови малог братства писаца и читалаца научне фантастике. Нико ме у академским круговима не пада на памет да сагледа *Једну уљашену звезду* у контексту српске научне фантастике, јер иста је и даље на листи прокажених паралитерарних, шунд жанрова. (Бакић И. 2002: 1701)

На срећу, четири године касније, наиме године 2006, београдски Институт за књижевност објавио је малу али пресудну књигу др Бојана М. Јовића *Рађање жанра, њочеци српске научно-фантастичне књижевности*, а после те мале књиге, више нико, никад (ако је иоле информисан) неће моћи да каже да академски кругови игноришу Лазу Комарчића Комарицу: Бојан М. Јовић о њему говори опширно, на неких осам и по страница (Јовић Бојан 2006: 84-92) а помиње га и на другим местима (*ibid*: 25, и другде).

Жанр СФ је у српској књижевности био почетком двадесетог века одбачен, вероватно због тога што, у једном ширем културолошком смислу, није постојала, или не у довољној мери, воља да се погледа ка будућности; преовладала је окренутост ка прошлости, а то је, вероватно, имало и многе, велике, катастрофалне последице на укупну оријентацију и историју српског народа.

После 1902, у српском СФ стваралаштву настала је пауза, празнина од око шездесет година.

О неким од ових питања већ смо говорили у чланку „Настајак научно-фантастичног жанра у српској књижевности“ па зато сада овде настојимо да се не понављамо, или не много (Недељковић 2007в, о настанку српске СФ: 51-58).

Његов научно-фантастични роман

Роман *Једна уљашена звезда* објављен је у Београду 1902. године. У књизи није наведено ко је био издавач, али књига је штампана у штампарији (приватној, дакако) Д. Димитријевића у улици Иван-беговој 1, тако да је највероватније тај Димитријевић био уједно и издавач, у складу са тадашњим обичајима. Као мецена који је штампање платио наступио је, изгледа, трговац Игњат Даничић.

Књига је израђена у лепом тамноцрвеном тврдом повезу са утиснутим украсним рељефом и са засебно утиснутим златотиском, са изврсном сликом писца и са неколико лепих унутрашњих илустрација; међу свим српским ћириличним СФ књигама све до, приближно, 1980. године, ова је можда најдопадљивије урађена. Књига има посвету (успомени Милутина Гарашанина), приложено писмо Гарашанинове удовице која одобрава такву посвету, приложено писмо мецени, и библиографију дела којима се писац служио.

Роман почиње уводом под насловом „Наше небо“ који уствари представља упознавање са неким минималним, почетним основама астрономије (ондашње, са краја XIX века); није белетристички текст. Цитираћемо прве две-три реченице другог пасуса, а ево зашто: забавно је поразмислити, знати, и сведоци смо, да већина просечних грађана Београда, *чак ни данас*, у двадесет првом веку, нема толико знања астрономије, колико је ту садржано, или барем нема са поуздањем да самостално и јасно о томе говори; а Ви, цењени и уважени читаоче ових редова, измерите се, да ли ви, као грађанин и као образована особа, суверено владате овом астрономском материјом: пронађите једну нетачност, која је ту можда промакла! Изволите:

На први поглед нама се чини да су звезде, што на небу вечно трепере, непомичне; оне нам изгледају као да су приковане за ону плаву куполу небесну, а није, оне се непрестано крећу од истока ка западу. Па и то није: нас наше рођене очи варају!.. Наша је земља то што се за 24 часа око своје осе окрене и што за годину дана обиђе око свога центра – нашега сунца... Отуд долазе сва привидна кретања и нашег сунца и целог звезданог неба нашег; због тога у разна доба године нису једне исте звезде на нашем небу. (Комарчић 1902: IX-X)

У то давно време кад је Комарчић писао, године 1902, астрономи још нису сигурно знали постоји ли или не постоји девета планета, Плутон.

(ФУСНОТА у овом раду 1: Данас смо сигурни за Плутон, да постоји, имамо обиље одличних слика њега, снимљених из непосредне близине помоћу једне мале роботске сонде, и имамо у виду његовог највећег пратиоца, небеско тело које се зове Харон, али, данашњи астрономи знају за још неколико небеских тела која круже око сунца, удаљенија су од Плутона, и “кандидати” су за статус планете; Седна, на пример. Међутим на конгресу Интернационалне астрономске уније – ИАУ, године 2006, астрономи су донели једну погрешну одлуку, за коју је заправо гласало само десетак процената

од укупног броја чланова те уније, наиме, изменили су дефиницију појма „планета“ тако што су увели засебан појам „патуљаста планета“, што је поприлично језички погрешно, као кад бисте рекли да су *ђаци* и *добри ђаци* две потпуно засебне, раздвојене категорије, тако да добар ђак – није ђак (!); па сад Плутон није планета него је мала планета (!); са исто толико лингвистичке исправности би се могло тврдити да се становништво Европе дели на *љуге*, и *љуге из Београда*, итд; али ово данашње термилошко астрономско питање је небитно за нас у овом чланку о Комарчићу. Сматраћемо да Плутон, сада незванично, у суштини, ипак јесте планета! (Недељковић 2012ж, астрономија: 383-384))))

Да се подсетимо неких историјских околности: баш те године Жорж Мелијес је снимио први СФ филм у историји човечанства, кратки комични али ипак СФ филм *Пути на Месец*; годину дана касније браћа Рајт ће у Америци учинити први лет авионом, а још две године потом, Алберт Ајнштајн ће објавити први део своје теорије релативитета, да би четрдесет година касније Ајнштајнови монструми експлодирани изнад Хирошиме и Нагасакија.

((ФУСНОТА У ОВОМ РАДУ 2: Атомске бомбе је тако назвао („Ајнштајнови монструми“ – енгл. Einstein’s monsters) писац Мартин Ејмис (Martin Amis), син великог проучаваоца научне фантастике Кингсли Ејмиса (Kingsley Amis).)))

После овог увода, следи 14 поглавља и епилог. У књизи има много фуснота у којима писац одушевљено и наивно износи астрономске податке при чему сасвим меша глас свога наратора и свој сопствени, ауторски глас; то је једна од најслабијих страна овог романа. Тако, на пример, на дну стр. 9 налазимо фусноту број 6 која гласи овако, и завршава се ускликом, у чијој основи стоје ентузијазам и задивљеност: „А има их који са великом вероватноћом тврде, да Нептун није крајња сунчева планета, већ да и иза њега има још једна – занептунска планета!...“

Главном јунаку једне ноћи долази у сан дух научника Лапласа. Дух протагонисте излази из свог тела и креће на астрално путовање; тело остаје да мирно спава, а дух, под вођством духа Лапласовог, лети кроз васиону, до Месеца, Марса, и до далеких звезда. Пред зору се враћа у своје тело, тј. на Земљу. После тога главни јунак креће улицама града, у циклус зоре, да тражи лекара који би могао спасити једно дете које је у току ноћи оболело и налази се у непосредној опасности по живот; идући за тим обичним, дакле не-фантастичним, али хуманим задатком, главни јунак гледа Месец на небу и сећа се свог

малопређашњег бестелесног боравка у васиони. Морална импликација била би: да, дивно је познавати астрономију, и, несумњиво, васељена је велика и важна ствар, али – и живот једног детета, овде на Земљи, је велика и важна ствар.

Структура овог романа има сличности са славним романом енглеског писца Олафа Стејплдона *Звездотворац* (Olaf Stapledon, *Star maker*, 1937) објављеним три и по деценије касније.

((((ФУСНОТА У ОВОМ РАДУ 3: Кад је Стејплдон рођен, а то је било 1886, Комарчић је био 47-годишњак и увећало је објављивао романе.)))

Међутим, астрално путовање је постојало у светској књижевности и пре Комарчића, на пример, код аутора по имену Камиј Фламарион (кога је Лазар Комарчић читао, што на једној од пред-првих страница – то није баш импресум – и сам истиче, а помиње и астрономске књиге на које се ослонио). (Комарчић 1902: II)

Метод путовања у роману *Једна уљашена звезда* дакле није научни, па би по томе ово дело припадало жанру фантазије, не СФ; али, приказана астрономија је сасвим у складу са научним знањима оног времена, нема чаробњака ни магије, а у преовлађујућој мери се поштује и подржава укупна научна и рационална слика света, па је зато оправдана тврдња да СФ елементи доминирају и да је то, ипак, СФ роман.

Поредећи прво српско СФ дело, драму Драгутина Ј. Илића *После милијон година* (1889, прва права позоришна СФ драма у историји светске књижевности, али и до данас у свету непозната, јер још није представљена светској позоришној јавности) са Комарицином *Једном уљашеном звездом*, др Бојан М. Јовић каже:

Оба дела се могу подвести под дела са тезом – Илићу је стало до супротстављања Старог и Новог Човечанства, односно до опозиција осећања/разум, моралност/неморалност, љубав/логика. Комарчић пак кроз Лапласов дух и уз помоћ царског библиотекара саопштава пре свега космолошке, а потом и метафизичке и религијске истине – ставове о непојмљивој огромности васионе, настанку и нестанку свих ствари, о законитостима божанске свемирске радионице, где се путем ништења старих и стварања нових облика и светова напредује од ружног, болесног и несавршеног ка лепом, здравом и савршеном. Оба аутора посвећују велику пажњу критици установа људског рода; у негативном светлу истичу се пре свега братоубилаштво, друштвена неједнакост, имовинска неправда, неморалност, лажна религиозност. (Јовић Бојан 2006: 91)

Подсећа нас ова књига и на друго имагинарно путовање са водичем кроз космос, а то је чувена, рекли бисмо и славна научно-популарна књига (која ипак јесте и белетристика, јесте СФ роман, специфичне врсте; о томе смо објавили научни рад, који можете преузети и прочитати, нећемо понављати аргументацију овде; в. Недељковић 2018в), књига *Кроз васиону и векове* (година 1928) великог српског научника Милутина Миланковића, у којој један господин, научник, пише опширна и лежерна писма једној госпођици, укупно 36 писама, и на тај епистоларни начин доприноси њеном научном образовању. Бојан М. Јовић чак каже да „*Кроз васиону и векове* представља варијацију на тему које се на почетку столећа латио Комарчић“ чиме се приоритет несумњиво признаје Комарчићу (Јовић Бојан 2006: 93). Миланковићев центлмен у својој кореспонденцији младој дами нашироко објашњава настанак и развој Сунчевог система, развој планете Земље и живог света на њој, нека важна и дивна поглавља из историје науке (на пример, како је Ератостен измерио величину планете Земље помоћу једног јединог штапа забоденог у песак) и земаљске цивилизације, онда је води – у мислима, у машти – на Месец, и даље, до звезда и далеке будућности која се (можда... надајмо се...) налази пред људским родом. Понешто од тога је, код Милутина Миланковића, драмски, белетристички текст, на пример разговори са Тихо Брахеом, а понешто има облик летења (барем у мислима) кроз васиону, и зато кажемо да Миланковићева научно-популарна књига има елементе СФ романа. Последња илустрација у књизи *Кроз васиону и векове* (Миланковић 1952: 283), приказује како тај центлмен и та високо-интелектуално оријентисана (и лепа) млада дама седе у једној соби викторијанског изгледа, он са једне а она са друге стране камина у коме гори ватра, дубоко замишљени, и, како би се рекло модерним младалачким жаргоном из рецимо године 2005, кулирају.

Комарчићев роман *Једна уљашена звезда* јесте први српски СФ роман, а то је и разлог што је прво озбиљно друштво за научну фантастику у Србији одлучило да себе назове, далеке 1980. године, „Лазар Комарчић“; тада, додуше, нисмо знали за Драгутина Ј. Илића, а да смо знали, вероватно би се Друштво назвало „Драгутин Ј. Илић“ – али сад је касно и непожељно да се име мења. Узгред, код српског народа презиме Комарчић је знатно ређе него Илић, па је зато и препознатљивије, маркантније за ову сврху, лакше се памти, погодније је за назив клуба.

Роман *Једна уљашена звезда* је, као научна фантастика, данас већим својим делом пожутео, застарео – будимо искрени: он је нама наиван, нечитљив (осим као документ), а то нема смисла прећуткивати из поштовања.

Велики фан и познавалац научне фантастике (а по занимању инжењер водопривреде) Миодраг-Мића Б. Миловановић са Новог Београда (рођен 1961. године), који је уједно и аутор најбоље (по нашем уверењу најбоље) српске дуже СФ приче двадесетог века (Миловановић 1996, Миловановић 2007б), написао је у свом шаљивом и кратком али врло паметном и стручном делу *Брзи водич – Science Fiction*, између осталог и следеће, о роману *Једна уљашена звезда*:

У роману, приповедач после једног научног предавања (некад се и на то ишло) оде кући да легне у кревет (да спава) и тада по њега дође астрално тело математичара Лапласа који га води у најудаљеније делове свемира, где среће и друге цивилизације и разноразна чудеса. Све те замисли су дивне и красне и врло модерне за своје време (мада су мало заморне за читање данас); међутим, ако ћемо поштено, то можда и није СФ роман, јер се на крају приповедач пробуди (шта је са “новумом”?). Ову малу смицалицу можете да користите ако сретнете некога надобудног из реда београдског фандома (99% њих није прочитало ову књигу, а већина блефира да јесте). (...) Ако сте толико дрски да се усудите да кренете да блефирате домаће докторе научне фантастике, онда (...) можете да наведете два крајње простодушна романа више него скромног књижевног квалитета, за које они вероватно нису чули (Миловановић 1999: 24-25)

((((ФУСНОТА У ОВОМ РАДУ 4: О та два романа Миловановић се изјашњава овим речима: „*Свеић њод маском ...* Кукића (човек 1938. године описује будући рат) и *Живоић који долази* Манојла Ратковића (покушај описивања некакве русоовске утопије у будућности) ... “ (Миловановић 1999: 25). За Кукића, Миловановић грешком наводи да се зове „Милан Кукић“, али, то име стварно гласи: Станко Кукић – средње слово не знамо и вероватно никада нећемо знати. Поседујемо примерак књиге. Друга поменута књига, *Живоић који долази*, наводно је такође из 1938, и наводно не постоји у каталогу Народне библиотеке Србије, али Миловановић тврди, на Интернету (Миловановић 2010), да поседује један примерак.)))

Једино што у овом роману *Једна уљашена звезда* може озбиљније заинтересовати читаоца у 2011. години јесу теолошки и тео-филозофски пасуси, на пример:

(...) „И сад пођимо даље. Између тих циглих *осам* планета вашег Сунца има једна по величини пета а по даљини трећа, на којој без сваке сумње има људи, а то сте ви. Је ли тако?“

„Тако је.“

„Е, кад је тако и кад то не подлежи никаквој сумњи вашој, онда де ти одговори, да ли се да разумно претпоставити да је између толиких милиуна сунаца и њихових планета једина ваша Земља Божији изабраник, да се само на њој јаве умна створења, а сви остали милиуни светова да буду лишени тога божанственог дара? Де, де размисли мало боље о овоме питању!... А немој ни то сметати с ума, да су сви светови, сва сунца и све њихове планете образовани по једним и истим вечитим законима (...) Је ли, дакле, разумно претпоставити, да само на вашој Земљи има разумних створења, а на свима осталима да нема?“ (Комарчић 1902: 96)

Странице са таквим одломцима имају релевантност зато што неке науке (квантна физика, космологија) остављају и нама, данас, простор за озбиљно размишљање о неким базичним филозофским концептима.

Хипотетично размишљање: шта би било, да је Комарчић био боље прихваћен

Можемо се запитати, шта би било да су српски критичари, историчари књижевности, и издавачи, па и укупна културна јавност, свесрдно и активно подржали развој научне фантастике у Србији још 1889. године (Драгутин Ј. Илић, *После милијон година*), па да је подржан и Комарчић 1902. године, и да су настала па и била радо прихваћена још многа нова дела у том жанру.

Наравно то је једно сасвим хипотетично размишљање: „шта би било, да је било“. Може нам се замерити, да у научном раду нема места таквим нагађањима, али, опет, у духу је научне фантастике саме, да се макар и на тренутак помисли на неостварене могућности, на оно што је *можда моћло бићи* али се није десило. Упуштамо се, дакле, на кратко, сада, у једну својеврсну алтернативну историју, и то, алтернативну историју српске књижевности.

Можда би се, у том народу коме се надогађала далеко претерана количина историје, појавио и изванредан број СФ романа и прича о друштвеној и политичкој будућности Балкана. Понешто од тих дела би одмах постало контроверзно, али тиме би биле подстакнуте и дискусије о будућности. Научна фантастика је машина за размишљање, она ради такве ствари. Неко би написао роман о Србији без монархије (па би можда доспео у затвор); или о Србији која постаје, попут Британије, монархија у којој скоро сву стварну власт има парламент, као у републици – дакле, републиканизова-

на монархија. Ово би вероватно изазвало велики скандал, јер, ко је тад смео да говори ишта против краља? Нечија проза би предвидела нешто налик на масакрирање краљевског пара Обреновић у Београду 1903, Сарајевски атентат, па Први светски рат, две руске револуције и то 1905. и 1917. године, јавно убиство Стјепана Радића и још неких хрватских посланика у сред скупштинске дворане 1928. баш за време заседања (и некажњавање убице), па Обзнану тј. суспендовање демократских одредаба устава Југославије 1929, па Други светски рат, холокауст, бацање атомске бомбе на јапанско војно бродоградилиште Нагасаки, итд. Наравно неки би такву СФ књижевност критиковали као неуверљиву и нереалну, рекли би да је немогуће да се тако фантастичне ствари икада догоде. Можда би такав СФ писац био оптужен да је песимиста и да призива и прижељкује огромна зла, која се не могу догодити, можда би био забрањен, ухапшен, али можда би и постао оправдано славан, толико да би га морао приметити и најконзервативнији историчар књижевности. Сигурно да не би сваки СФ писац све тачно погодио, штавише већина би се, вероватно, жестоко напромашивала, али можда би неки барем делимично предвидео покушај да се после монархистичке очува комунистичка држава са именом, рецимо, „Јужна Словенска“ (тј. Југославија), а онда распад те земље. Могли смо имати свог Замјатина, Хакслија, Олафа Стејплдона, свог Орвела.

Основна улога државе је да брани народ од лоповлука и зликоваштва других држава, а нарочито оних оближњих, суседних; у историјском искуству Балкана, то је био задатак од страховите, живот-или-смрт важности; али, можда би нека СФ списатељица написала утопију о уједињеној Европи без националних граница, Европи без потребе да се народи бране од других народа унутар ње. Нешто од те књижевности можда би било преведено на енглески и стекло светску славу, нешто од тога би се чуло и на Истоку. Могли смо да ухватимо корак са оснивањем СФ фандома који је 1926. у Америци (Хјуго Гернзбек) стекао свест о себи и постао организована интелектуална снага – на Западу. Где је био српски фандом 1926. године?

Културна историја Срба, а и политичка, да је којим случајем била обогаћена научном фантастиком као цењеним српским књижевним жанром, могла је бити поприлично друкчија. Укупна свест српског али и других народа о стазама *будућности* могла је бити на знатно вишем нивоу, модернија и далековидија а не затворена у прошле видике и прошле мракове. – Могли смо боље проћи.

Закључак

Лазар Комарчић Комарица објавио је 1902. први српски СФ роман, али се тај роман једва, за нијансу, квалификује као научна фантастика, а у јавности није био добро прихваћен, није повољно утицао на Комарчићеву каријеру, и није навео друге српске писце, у току наредних неколико деценија, да се посвете научној фантастици. Игнорисањем и одбацивањем научне фантастике као жанра у српској књижевности, прво у случају Драгутина Ј. Илића 1889. а затим и Лазара Комарчића Комарице 1902, Србија је себи затворила видике према разним могућим, потенцијалним будућностима.

Summary:

Aleksandar B. Nedeljković

The place of Lazar Komarčić Komarica in the History of Serbian Science Fiction Literature

The author of the first Serbian SF novel, although not the first Serbian SF author, Komarčić did not, with this novel (*One Extinguished Star*, 1902) particularly improve his career, nor did the Serbian society accept science fiction as a genre. If, in fact, we try to determine to which genre the novel belongs, we see that his *One Extinguished Star* is at the very borderline between the fantasy genre and the SF genre, but the SF elements prevail just a little, by a nuance, a narrow margin. His novel remains, in the history of Serbian literature, a lonely lighthouse on the shore, because, after it (after the year 1902), the Serbs, for several decades, almost completely refused to look – or, at least, to look through the optics of literature – forward, towards their future; they rejected the SF genre. Perhaps this lack of futuristic awareness was reflected in the 20th century historical decisions and events, some of which were very unfortunate for the Serbs.

Key words: Lazar Komarčić, Serbian science fiction, genre

(тима је завршен тај објављени научни рад АБН-а о Комарчићу)

Додаћемо овде нешто о једној посети гробу Комарчића. То сад није део научног рада, него је лична успомена.

Представници српског фандома, углавном чланови Друштва „Лазар Комарчић“, „Фотон тајда“, и Српског друштва за научну фантастику, 22. јануара 2008. у подне били су на гробу Лазара Ко-

марчића, на Новом гробљу (у Рузвелтовој улици) у Београду. Био је то својеврсни неформални, мали помен, без свештеника.

Лазар Комарчић умро је 22. јануара 1909. године, тако да је на дан ове посете било тачно 99 година од његове смрти. Додајмо, он се и родио 22. јануара, тако да је дан његове смрти управо и његов рођендан.

Већину чланова ове изненада прикупљене, *ad-hoc* делегације која је у овом хладном (али не много хладном) јануарском дану била тамо, можете видети на **десетак фотографија** за које дајемо, један за другим, линкове (и информативне коментаре) у нашој библиографији, азбучним редом ћириличних слова (в. Комарчић Лазар његов гроб, а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј, к, л, м, н), ту је и слика са једне раније посете, и, такође, са једне касније посете. Главни нагласак је стављен на настојање да илуструјемо колико је Лазин гроб близу главног улаза у Ново гробље (педесетак метара лево, а онда, од последње капеле, неких десетак метара десно). Ту негде треба да савладате и нека два-три степеника нагоре.

Испред Друштва „Лазар Комарчић“ свећу је запалила Споменка Стефановић Пулулу, а испред Српског друштва за научну фантастику свећу је запалио Петар Ђуричин.

Гроб Лазара Комарчића Комарице (1839-1909) је у Београду, улица Рузвелтова, Ново гробље; са супротне стране улице је Гробље ослободилаца Београда. Лазин гроб је сасвим близу главног улаза. Наиме, кад ви уђете, из улице Рузвелтове, на главни улаз, ту је, одмах, баш на самом улазу, са леве стране, административна зграда, у којој су (кад пођете само двадесетак корака тамо), капеле, из којих кад је сахрана крене поворка. Е па, кренете лево, дакле дуж зграде, и прођете поред прве капеле... друге... треће... четврте... то је свеукупно једно педесет корака... и, сад пођете десно и зађете стазицом међу гробове. Отприлике пети гроб је Лазин! стигли сте! ту се налази. Кад се окренете, савршено лепо видите, баш близу, један угао те зграде! а кад би зграда била провидна, ви бисте кроз њу видели, наравно, улицу Рузвелтову, и видели бисте, прекопута улице, улаз у Гробље ослободилаца Београда. Наше слике означене словима **к** и **л** показују поглед на ту страну. На те две слике, актен-ташна стоји тачно поред Лазиног гроба.

Гроб лево, и гроб десно, имају гвоздену ограду; Лазин гроб нема. Него, има своје жбуње, и један накривљени крст, на коме је име Рудолф Михел (Рудолф је био део родбине, део те фамилије), и ту је, напред, надгробна плоча, са Лазиним именом и још неколико имена. Додајмо, постоји у Београду неколико Лазиних сродника, потомака Лазине сестре, са једним од њих смо више пута контактирали и он је био веома љубазан у разговору са нама.

ПОГЛАВЉЕ 3: Напомене о неким домаћим и страним књигама о СФ

Ово поглавље је опширно. Обухвата период од 1931. до 2022. године, дакле, преко деведесет година. Циљ је да прикажемо, са становишта науке о књижевности, како се проучавала и вредновала научна фантастика, а нарочито, шта се по том питању дешавало у академском простору, на универзитетима и у Српској академији наука и уметности. То је важан део амбијента у коме су стварали, па и сад стварају, српски СФ писци; нарочито нам је циљ да сагледамо како су аутори тих књига постављали критеријуме квалитета и књижевне вредности.

(3-1) година 1931: сер Џон Колингс Сквајер, уредник, *Да се догодило drukчије*

(J. C. Squire, editor, *If It Had Happened Otherwise*)

То су есеји истакнутих личности (сер Винстон Черчил, Андре Мораа...) о неким алтернативно-историјским могућностима. То су, дакле, контра-фактуалне историје. Књига има око 280 страница, а садржи једанаест есеја. Теме су, на пример: шта би било, да је Наполеон побегао у Америку; да је лорд Бајрон постао краљ Грчке; да атентатор није успео да убије америчког председника Линколна; итд. Неке од тема данас звуче нама, данас, застарело, али неке су и сада интересантне.

Вероватно најинтересантнији и најлитерарнији рад (седми, на стр. 173-196) дао је Черчил, који је тада био посланик у парламенту, човек који ће касније, у Другом светском рату, водити Британију, а касније написати књиге (о том рату) због којих ће 1953. године добити Нобелову награду за књижевност. Наслов Черчиловог есеја гласи „Да Ли није добио битку код Гетисбурга“, и ви се запитате да ли добро знате историју: па, генерал Ли је ваљда изгубио код Гетисбурга? Али есеј нам стиже из замишљеног алтернативног универзума у коме су, у америчком грађанском рату (1861-1865) победиле јужне, робовласничке државе.

Постоји и друго, исте те 1931. године објављено али унеколико измењено издање, америчко, из кога је један есеј изостављен а три друга су додата, укључујући и један много старији, првобитно објављен на сасвим другом месту још 1907. године, са насловом „Да је Наполеон победио код Ватерлоа“, из пера једног славног историчара по имену Џорџ Маколи Тревелиан (George Macaulay Trevelyan).

(3-2) година 1957: Нортроп Фрај, *Анаџомија критике*
(Northrop Frye, *Anatomy of Criticism*)

Оправдано је да овде поменемо ово инострано дело, које је годинама било веома угледно и академски утицајно у светској и југословенској теорији књижевности. Изашло је у Америци 1957. године на универзитету Принстон, а у Србији се знало за ову књигу, а у преводу се појавила у књижарама 1979. године, наиме, у хрватском преводу, у издању загребачог предузећа са типично југословенско-социјалистичким називом „Напријед“. Превод: Гига Грачан.

Помињемо ову књигу само због једног пасуса, капитално важног за нас, у коме Фрај коректно и фер, без непријатељства и презира, признаје нагли развој научне фантастике, и дефинише је (и прихвата!) на један академски начин. Ово су запазили многи, широм света па и у Југославији, итекако. Нортроп Фрај нам је широм отворио врата и увео нас у блиставу дворану светске теорије књижевности. Ево тог тако важног и утицајног одломка:

Чак и популарна књижевност као да полако помиче гравитацијско средиште од приповијести о убојствима према знанственој фантастици – односно у најмању руку, нагли развој знанствене фантастике свакако је једна чињеница о савременој популарној књижевности. Знанствена фантастика често покушава замислити какав би био живот на некој разини која је толико изнад нас колико смо ми изнад дивљаштва; та је сценарија често оне врсте која нам се причиња технолошки чудесном. Стога је то модус романсе са снажном урођеном тенденцијом према миту. (Фрај 1979: 62)

Ово на крају, о миту, није нам било баш најјасније, тада, али није ни шкодило.

Колико смо помињали Фраја, сведочи нам следећи цитат из дискусије Бобана Кнежевића на његовом форуму „Знак сагите“ (Кнежевић Бобан 2011 11 06):

Upravo je Spinrad postavio lestvicu na, bojim se, nedohvatne visine domaćih „teoretičara“.

Sanjam da dobijem tekst nekog lokalnog SF-esejiste a da to ne bude skup šta su drugi rekli o nekoj temi.

Sanjam da neko ne pomene Nortropa Fraja.

(3-3) година 1961: Кингсли Ејмис, *Нове мапе њакла*
(Kingsley Amis, *New Maps of Hell*)

Кингсли Ејмис (1922-1995) био је угледни британски књижевник и један од првих академских историчара СФ. Добио је од своје државе, строго узев – од монархије, титулу „сер“. Његова мала али академски веома утицајна књига о научној фантастици *Нове мапе њакла* битно је допринела да у 1960-тим годинама СФ постане респектабилна тема за истраживање, у светској па и југословенској и српској науци о књижевности.

Вероватно из поштовања према том његовом наслову, Брајан В. Олдис и Хари Харисон су 1975. године, у својству уредника, једној књизи (са текстовима више аутора, о СФ; Алфред Бестер, Дејмон Најт, Фредерик Пол, Роберт Силверберг...) дали наслов *Картографи њакла*. (Олдис и Харисон 1975)

То помињање пакла, у једном и другом наслову, не треба схватити сувише буквално, нису они мислили да је сва научна фантастика дистопијска (јер, и није), него су им, вероватно, само добро звучали такви наслови, поготову у контексту хладног рата између Запада и Варшавског пакта, па и велике забринутости због светске нуклеарне опасности.

Ејмисову дефиницију СФ можете наћи цитирану у докторској дисертацији А. Б. Недељковића, као седму од двадесетак одабраних дефиниција СФ наведених тамо (линк за преузимање дисертације дали смо у библиографији, в. Недељковић 2013д). Ипак, цитираћемо је и овде, зато што је она својим једноставним, не-претенциозним, разумним тоном допринела да и ми, и многи други широм света, кренемо ка исправном схватању шта је СФ:

Научна фантастика је она класа прозне нарације која приказује неку ситуацију која се не би могла десити у свету нама познатом, али која је приказана хипотетички, на основу неке иновације у науци или технологији, или псеудонауци или псеудотехнологији, људског или ванземаљског порекла. (в. Николс 1979: 160)

Његов син Мартин Ејмис такође је постао писац, а познат је нарочито по томе што је за атомске бомбе смислио веома запамтив назив „Ајнштајнови монструми“. А ви ако сте прави материјал за проучаваоца СФ – ви ћете знати, или на Википедији зачас пронаћи, каква је веза између српског зета по имену Алберт Ајнштајн, и атомских бомби (наговештај: $E=mc^2$) а онда ћете барем за тренутак помислити, који ли ће будући, нови Ајнштајн једног дана пронаћи нешто још много јаче, ужасно јаче, а много лакше да се направи; и како ће се то завршити.

(3-4) године 1965. и 2009: Дарко Сувин, две књиге:**(3-4-1) година 1965: Дарко Сувин, *Од Лукијана до луњика***

Та књига (Сувин 1965) је хрватска, али тада је била југословенска, дакле наша а не инострана, и остварила је велики утицај и била врло корисна и цењена у Србији, тако да је морамо поменути. Изашла је у Загребу, издавач је била „Епоха“, а уредник Ђуро Племенчић. Наслов је лако објаснити, Лукијан (или Луцијан) од Самосате био је антички писац који је дао једно значајно прото-СФ дело; а „луњик“ (то је изведено, у руском језику, од речи Луна, Месец) је био незваничан назив за серију руских направа (без посаде; без људи унутра) за орбитирање око Месеца па и за спуштање (тих направа, прилично малих) на Месец, почев од 1959. године (дакле то је било пре више од пола века). Постоји на Википедији чланак о том руском програму (види у нашој библиографији: Луњик).

Књига има поднаслов, али само на насловној страници: „Повијесни преглед и антологија научнофантастичке литературе“. (Запажамо слово „к“ у придеву „научнофантастички“.) Има 564 странице, од којих су тридесетак илустрације, црно-беле графике, већином доста разређено цртане или само лако, овлаш назначене, са разним темама из области прво фантазије а онда на каснијим страницама и СФ, или, са генерално уметничким темама без изразито СФ садржине; наведено је у импресуму да је илустрације дао Јосип Ваништа.

Као и већина књига које овде помињемо, вероватно се и ова књига може видети (њен спољашњи изглед) на интернету. Позната је многим по својој блиставо-црвеној омотници са огромним жутим словима.

Нисмо пронашли назнаку о тиражу, али, чини се да је генерална пословна стратегија ове књиге била, да буде популарни микс књижевности и науке о књижевности; нешто што би се могло продати у хиљадама примерака, а не да остане чисто академска публикација коју би набавило само неколико универзитетских библиотека и професора. Касније ће у Београду сличну стратегију применити др Зоран А. Живковић при објављивању своје докторске дисертације (в. Живковић Зоран 1983), а затим и свог магистарског рада (в. Кларк и Живковић 1985).

Сувинова књига има предговор, затим обимну (неколико страница) хронолошку таблицу дела значајних за историју СФ, затим два блока, у којима се налази укупно девет поглавља, и закључак, чији наслов је „Нешто као закључак – СФ као фолклор научног раздобља“ (Сувин 1965: 554).

Та реч „фолклор“ има, у овом контексту, врло негативне импликације, она – поготово у садејству са тим тривијализујућим речима

„нешто као закључак“ – омаловажава СФ, она имплицира да је СФ само неко украсно шаренило, без икаквог озбиљнијег значаја или вредности. Наслућујемо у овоме контуре једне стратегије, коју смо трамо за неоправдану, и коју смо критиковали кад ју је употребио Звонимир Костић на самом крају свог чланка „СФ – књижевност новог времена“, у београдском, „Галаксијом“ алманаху *Андромеда 2* (на стр. 314 тог алманаха), а која се састоји у томе да ви дате своју подршку научној фантастици, кажете нешто охрабрујуће, повољно је третирасте у вашем тексту, само да бисте је на крају ипак одбацили као тривијалну, чиме истичете себе као неког ко је интелектуално ипак далеко изнад тог жанра.

После тога је „Библиографска биљешка“ где Сувин упућује читаоца на неколико својих радова објављених у часописима, и на двадесетак књига о СФ, међу којима је прва од Кингсли Ејмиса, *Нове маје ѝакла* (Ејмис 1960).

Поменули смо два блока. Први блок се зове „Преднаучна фантастика – СФ као просторна чежња“ (Сувин није написао „предзанственена“, него, баш, „преднаучна“) а ту реч бисмо можда могли протумачити отприлике као наш српски појам „прото-СФ“. Тај наслов блока је на стр. 19. Овај блок се састоји од четири поглавља.

Други блок има наслов на стр. 175, а зове се „Научна фантастика – СФ као временска оријентација“. У њему су преосталих пет поглавља, а то су пето, шесто, седмо, осмо и девето.

Прво поглавље се зове „Антика“, а друго „Средњи вијек“, и онда би било за очекивати да се треће поглавље зове, рецимо, „Модерно доба“ јер се историја, наравно, за нашу планету као целину, састоји од та три периода; али, ту се Сувин прилично расплинуо, сврстао се уз оне колеге који у таквим насловима не прецизирају кад је, које године, био крај Средњег века, па следеће године почетак, за читав свет, модерног доба; него, код Сувина се нижу: ренесанса, па барок, па рационализам... итд.

У сваком од тих девет поглавља, прво је дат Сувинов текст, не много великог обима; седам-осам страница, или десетак; а онда, одломци из књижевности. Први одломак је легенда о Дедалу и Икару, што, по нашем уверењу, свакако, сасвим очигледно, није СФ, него је, наравно, прото-СФ. Али касније у књизи има и двадесетак одломака из заиста СФ дела, али, тај избор је (по нашем данашњем утиску) доста слаб.

Напоменућемо овде, узгред, да нису сви на свету безусловно прихватили Сувиново учење. Он је веома познат, али није опште-прихваћен. Тако, на пример, постоји књига: Џон Џ. Пиерс, *Чудноватији жанр: студија о имагинацији и еволуцији* (в. Пиерс 1994). Колико

знамо, није преведена на српски. Свеједно, препоручујемо нарочито стр. 15, где се Пиерс фронтално супротставља Дарку Суви-ну, на једној битној линији, наиме, каже да СФ није у претежној мери литература „когнитивног отуђења“ (cognitive estrangement) налик на политички нациљани ефекат алијенације код Бертолта Брехта, него је, напротив, претежно литература „когнитивног анга-жовања“ (cognitive engagement) јер ангажује читаоца да се (својом маштом и размишљањем, додајемо ми) укључи у реалност која ће у другим временима и местима бити наравно другачија него ова данас, овде.

(3-4-2) година 2009, Дарко Сувин, *Научна фантастика, сјознаја, слобода*

Ово је збирка, избор из Сувинових ранијих радова. Књига је изашла у Београду, издавач је „СловоСлавиа“ а књигу је приредио тј. уредник је проф. др Дејан Ајдачић.

АБН има примерак који сматра за драгоцен јер је са Сувиновом посветом, и потписом, на насловној страници, написано хемијском оловком, латиницом:

Za A. B. Nedeljkovića
koji zna zašta
Srdačno
Darko Suvin

Тај моменат, кад Сувин уписује посвету на АБН-ов примерак књиге, снимљен је, и ту фотографију смо сачували, можете је погле-дати (в. Сувин 2012 05 14j).

Књига има и штампану ауторову посвету (Сувин 2009: 7) у којој он посвећује ову књигу успомени на четворо својих преминулих пријатеља (Војо Кузмановић, Иван В. Лалић, Вава Христић, Дејан Ђурковић) и додаје: „с којима сам читао научну фантастику у За-гребу 1950тих и у Београду 1960тих година“ а додаје и једну песму са неколико строфа, налик на мало продужени сонет; песма звучи пријатељски према Београду, а на почетку се обраћа покојном Ива-ну В. Лалићу. Цитираћемо неке делове те песме:

Иване, волио бих да ти и Вава и ја
И још наше боље Бранче и Тања и Нена
Можемо опет шетати по братском Калемегдану
И да заједно пијемо каву у Студентском центру.
(...)

Пријатељи јасних дана, кишних
И сунчаних, загребачки и београдски, сада сте

Прах: злехудо нас прегази мрачно вријеме –
Ви у гробу, а ја овдје, без Југославије,
Да вас оплакујем.

Но као што славуј
Наставља своју пјесму и кад је Сунце зашло (...)

Затим је „Уводна биљешка“ у којој аутор објашњава од којих његових текстова (објављених већином у иностранству, на енглеском) је састављена ова књига, каже да је то добар избор, и додаје: „Лично сматрам дакле да ова књига може читаоцу дати добар преглед развоја мојих ставова о СФ“ (стр. 9). Захваљује се „г. Дејану Ајдачићу, чија је идеја ово била“ (ibid).

Интересантно је питање на ком језику је заправо ова књига. Томе је Сувин посветио један обиман пасус, отприлике средњу трећину једне странице. (стр. 10) Даје јасну изјаву: „желим изјавити да сам помно искоригирао све преводе и једини одговоран за њихов језик“. Он је дакле, ако добро схватамо, преправљао. Обавештава нас да је био и члан Друштва књижевника Хрватске, а такође и члан Друштва преводилаца Хрватске, то је у смислу назнаке да је компетентан за хрватска језичка питања, па може и да преправи понешто. „То је дакле мој хрватски, с понешто загребачко-кајкавским натрухама“ (ibid).

Следи уредникова „Белешка о издању“, где Ајдачић даје неке техничке напомене, и захваљује се преводиоцима; ако смо добро схватили, већину Сувинових текстова (који су дати у овој књизи) преводили су, током година, разни преводиоци, са енглеског на хрватски, за разне хрватске часописе; изгледа да је само последњи текст преведен у Београду (превела Тијана Тропин). Ту је укупно 16 Сувинових текстова, настајалих у распону од 1969. до 2007. године, дакле, током тридесет и осам година. Вероватно најважнији и најбољи је онај кључни, из 1979, о новуму (стр. 72-95). Неки новији текстови су, по нашем утиску, много слабији, одлутали у неку генералну критику светског капитализма итд, што бисмо пре очекивали од Славоја Жижека, на пример.

На стр. 382 у белешци о аутору (коју потписује професор Ајдачић) сазнајемо да је Сувин (који је рођен 1930) живео и радио најпре у Хрватској, па у САД, па у Канади. Читамо: „од 1990тих надаље бави се претежно политичком епистемологијом. (...) Након одласка у пензију вратио се у Европу и сада живи у италијанском граду Лука.“ (Лусса) „Своју библиотеку предао је као легат Универзитету у Милану.“ (ibid)

На крају књиге су обимне библиографије, уредникова биографска белешка о Дарку Сувину (стр. 382-384), и индекс помињаних имена, који битно олакшава претраживање тј. проналажење.

Не знамо да ли је идентично издање (ове књиге) објављено истовремено и у Хрватској, али, од некога смо чули да није.

Искористићемо овде прилику да поменемо и мало опширније опишемо Сувинову посету Београду 2012. године.

Посета је била најављена још 2012 04 24 у дневном листу „Данас“ на стр. 21, са напоменом да ће посета бити почетком маја те године. Већ следећег дана, 2012 04 25, кренуо је у „Данасу“ фељтон, Сувинов аутобиографски, са насловом „Мемоари једног скојевца“, где он каже да је презиме његове породице, јеврејске, било Шлезингер, али су 1939. године, од Бановине Хрватске (тада се тај део Краљевине Југославије већ тако звао) добили дозволу да промене своје презиме у Сувин, а ускоро су и прешли у католичку веру, јер су слутили да ће Хитлер поубијати Јевреје. Дарко још увек памти како га је покрстио један фратар, у Петровој цркви у Загребу. А кад се жалио родитељима што је остао јединац, тј. што никада није имао ни брата ни сестру, његова мајка је рекла: „Тому је крив Хитлер“. Фељтон је интересантан, има 18 наставака мада је на последњем написано, грешком, „16“, пун је живописних детаља, и ојачан са неколико врло добрих црно-белих фотографија из Сувиновог детињства и младости у Загребу. На пример, можемо видети и фотографију која приказује како је Дарко Сувин изгледао око 1936. године, као мали дечак, помно загледан у књигу. – У мају 2012, док су ти његови мемоари још излазили у „Данасу“, Сувин је гостовао у Београду. То је било добро синхронизовано. А тај наслов, „Мемоари једног скојевца“, као да наговештава да је он и сад, у политичком смислу, леви-чарски настројен. Остао скојевац. То помало звучи као продужена младост.

У једном тренутку, у ратној години 1941, умало да буду, он и његова породица, ухапшени и послати у Аушвиц, као што је послата, колико знамо, велика већина Јевреја из Независне државе Хрватске. На овом месту у мемоарима, Сувин описује ужас тих тренутака, у терминима хорор помака реалности: до једног тренутка човек још и може да глуми да је све као нормално, али следећег трена зури право у лице смрти, из непосредне близине, и свет је, одједном, сасвим други.

(Даље нећемо наставити са разматрањем тих мемоара, мада у наредним наставцима постоје и врло лепе слике његовог оца, и мајке, такође благо тониране сепија бојом, па смо у искушењу да можда и то репродукујемо. Углавном, ко хоће да сазна више, мораће да купи

књигу *Мемоари једној скојевца*. Да подсетимо младе: СКОЈ је била скраћеница за: Савез комунистичке омладине Југославије; Титове Југославије, у којој се Сувин, после рата, ангажовао. – Али, нисмо пажљиво анализирали све те елементе хронологије, и судбине његове породице. – Сувин се дакле после рата, као омладинац, пуно потрудио, политички и радно, у тој организацији, био је врло активан скојевац, о чему у овим мемоарима детаљно пише, даје слику своје чланске књижице, итд. Касније је прешао на универзитет. У организацији СКОЈ, морали сте проучавати марксизам-лењинизам итд, али није било баш обавезно учланити се – нити су примали баш сваког! – у Партију, једину, комунистичку; неко се учланио, неко није.)

Појава тог веома интересантног аутобиографског фељтона у „Данасу“ била је само део припрема за Сувинову посету, 2012. године. Постојали су спонзори, и организатори, врло угледне установе. Посета је била обимно припремљена, и финансирана. Они су штампали и један промотивни летак, чији изглед, са обе стране, можете погледати (в. Сувин 2012 05 09б, в). Летак је неке црвене боје, то би могло да садржи неку политичку поруку, али, опет, то није она баш комунистичка црвена, него са неком жућкастом или окер примесом.

Поменућемо само узгред да је један београдски професор питао Сувина, сасвим незванично и неформално, да ли би био вољан да учини овакву посету још једној земљи, источноевропској. Сувин је одговорио питањем да ли су спремљене финансије, па пошто је чуо да нису, само је одмахнуо руком и било је јасно да од тога неће ништа бити. Али наш је утисак био, да он, у тим годинама, не би ни могао да крене на неку обимну турнеју (више пута се жалио да нема довољно енергије), и да је у Београд дошао понајвише зато што су га привлачиле успомене из младости, и због објављене књиге, а и зато што је овде могао са публиком и колегама да разговара, савршено лако, на свом матерњем језику.

Прво предавање Сувин је одржао у ректорату београдског Универзитета уметности на дан 2012 05 09. Адреса је Косанчићев венац 29, то је сасвим код Калемегдана, испод Саборне цркве, и Патријаршије СПЦ, и испод француске амбасаде – заправо, тачно иза леђа аустријске амбасаде. Дајемо слику зграде тог ректората (в. Сувин 2012 05 09м). Не много далеко одатле је ликовна академија, одмах иза конака кнегиње Љубице.

АБН је седео у публици, у првом реду (в. Сувин 2012 05 09д).

Нама је пре почетка предавања подељен један фотокопирани материјал на енглеском, са главним тезама из предстојећег предавања, па, сачували смо то, али, тај материјал је више о политици него о књижевности, нејасан је и неуверљив. Сувин је предавање одржао на енглеском, али, његов енглески није особито добар, није

одличан, али могао се пратити, али теме тог предавања биле су разнородне, тамо-и-амо, знатним делом о неуспеху капитализма итд. Закључио је, слежући раменима, да „светски капитализам, овакав какав је данас, не може још дуго“ – али, ево прошло је већ више од десет година од тада а светски капитализам се још држи прилично јако, а да ли се нешто морално реформисао (можда донео неке прописе против разних врста превара, подвала и злоупотреба?) не знамо.

Онда је почео разговор са публиком, на српском; ми из публике питали смо ипак претежно о СФ, не о политици. Ту је АБН предложио две дефиниције СФ, једну не баш озбиљну и једну сасвим озбиљну, и питао је др Сувина шта мисли о њима.

Наиме, прва је била више као шала, али можда истинита шала, и гласила је: „СФ је онај жанр који свако прво покушава да дефинише“. Професор Сувин се одмах сагласио да то може да прође као виц.

Затим је А. Б. Недељковић казао своју нову, баш озбиљну дефиницију СФ. Наиме, кад су својевремено издавачи замолили славног америчког и британског романописца Хенри Џејмса да напише предговор за једно издање његовог романа *Портрет једне даме* (*The Portrait of a Lady*, 1881), Хенри Џејмс је пристао, и у том предговору, који је имао карактеристике есеја (Џејмс је писао и есеје), дао је следећу мисао: да кућа прозе има небројено много прозора, који гледају на свет, итд. На енглеском, цитат:

The house of fiction has (...) not one window, but a million – a number (...) not to be reckoned, rather; every one (...) pierced (...) by the need of the individual vision and by the pressure of the individual will

Ово је инспирисало А. Б. Недељковића који је, парафразирајући Џејмса, дао ову

дефиницију: сваки роман је прозор у свет, али сви реалистички романи главног тока су неминовно прозори у овај један, исти, нама познати свет, а сваки СФ роман је прозор у по један, друкчији, фантастичан, али научно плаузибилан свет.

После дужег размишљања и разматрања, са потпитањима и коментарима итд, **професор Сувин се сложио да би то могла бити интересантна дефиниција.** Данас се АБН веома поноси тиме што је од проф. Сувина добио позитивно мишљење о овој дефиницији.

Након дискусије, поједини слушаоци су прилазили да разговарају са предавачем (в. Сувин 2012 05 09 е, ж, з, и, ј, к, л).

(Додајмо овде да је, после предавања, у разговору са А. Б. Недељковићем, Сувин поменуо да је тог дана покушавао да контактира са колегом Палавестром, али није успео.)

Нашим читаоцима дајемо, у нашој библиографији, линкове за 15 добрих, успешних фотографија са тог предавања, са објашњењима (в. Сувин 2012 05 09а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј, к, л, љ, м).

О трибини неколико дана касније на Филолошком дајемо линкове за једанаест фотографија (в. Сувин 2012 05 14а, б, в, г, д, ђ, е, ж, з, и, ј). Ту треба пазити, у датуму, шта је **2012 05 09** а шта **2012 05 14**, јер, то су била два разна дана, среда и, наредне седмице, уторак.

Укупно смо, дакле, на нет поставили 26 слика, савршено лако доступних, за наше читаоце. Сигурни смо да професор Сувин неће замерити, јер ми смо знатан број тих слика још онда послали њему, е-меилом, и добили смо од њега одговор: „Našao sam lijepere slike i komentar. Hvala za sve to.“

Нашли смо још један приказ Сувиновог гостовања, објављен почетком јула те године у Сомбору, у 13. броју часописа „Аванград“ (није грешка, стварно се зове и изговара тако, „Аван-град“) на стр. 13, приказ потписује проф. др Милан Д. Живковић (не Зоран А. Живковић). Он каже да се ту остварила идеја:

(да) Србија и Београд угосте највећег живог теоретичара научнофантастичне и утопијске књижевности, изванредног интелектуалца и, надасве, занимљивог саговорника, Дарка Сувина. Реч је о дугогодишњем професору енглеске и компаративне књижевности на Универзитету Мекгил (McGill) у Канади, а сада професору емеритусу и члану канадске Академије наука и уметности. Поред мноштва гостујућих предавања и немерљивог доприноса, пре свега, научнофантастичној књижевности, занимљив податак за нас је да се ради о аутору југословенског порекла, рођеном у Загребу, 1930. године. (...)

Овде ваља нагласити и Сувинову интересантну појаву која делује готово нестварно имајући у виду колики је његов теоријски допринос научнофантастичној књижевности. Таквој појави је свакако допринела и чињеница да Сувин јасно комуницира с публиком на српскохрватском језику, што јесте својеврсна привилегија. (...)

Да је реч о свестраном интелектуалцу потврђује и чињеница да је Дарко Сувин током „београдских“ дана био гост на неколико факултета и других институција разговарајући са заинтересованим људима. Сем научне фантастике и утопије, аутор је причао о Бертолту Брехту, политичкој левици, комунизму итд.

То је дакле било виђење др Милана Д. Живковића.

Пет дана после предавања у ректорату Универзитета уметности, одржана је трибина на Филолошком факултету, дакле на дан 2012 05 14, у сали која је степенаста као амфитеатар, али мања од Сале хероја, а налази се на петом спрату (зграде према Кнез Михаиловој), и има и са леве и са десне стране огромне прозоре према небу, тако да је неки зову, сасвим незванично, Сала анђела.

Разговор на тој трибини 2012 05 14 у Сали анђела, најављен за 13.15 ч, почео је у 13.24 ч, пред петнаестак, можда двадесет слушаца, већином студената. У првом реду седели су Елена Лачок из Панчева, и др (СФ) Марко Ј. Тасић из Лесковца, а у другом др (хорора) Дејан Б. Огњановић Гул, из Ниша.

Ако погледамо одговарајућу слику (Сувин 2012 05 14г), видимо да је на трибини било петоро учесника; редом, с лева, то су др (СФ) Зоран А. Живковић, затим, водитељ трибине др (СФ) Новица И. Петровић, у средини гост др Дарко Сувин, затим др Зорица Ђерговић-Јоксимовић, и, др Бојан М. Јовић.

Трибину је отворио водитељ, професор Петровић, и убрзо дао реч госту. Сувин је рекао да је први од тих 16 есеја настао у време СФ фестивала у Трсту 1969. године, када је он рекао писцима Џејмсу Блишу, Брајану Олдису, и другима: да, све је то лепо, али на Месецу се спуштају пуковници, ту нешто има, не би такве огромне паре се нашле за то, да није ту неки интерес војни.

(Али заправо први човек на Месецу, Нил Армстронг, није имао никакав високи војни чин, али други, Едвин „Баз“ Олдрин, стварно је имао војни чин отприлике у рангу пуковника – brigadier general.)

Водитељ је затим дао реч Зорану А. Живковићу да објасни шта је новум.

Живковић је рекао да се први пут срео са Сувином 1977. године, пре него што се ико од присутних у овој сали (сем можда двојетроје) и родио. Била је изашла *Андромеда 2*, алманах. Сувин је свој први текст о СФ објавио 1958. То је био (рекао је Живковић) почетак једне готово југословенске школе изучавања СФ, не још и писања СФ. А ја сам почетком 1990-тих **напустио СФ, али не трајно, не дефинитивно** – додао је он.

У 13.45 водитељ је дао реч Зорици Ђерговић-Јоксимовић, која је рекла: постоји дело *Метаморфозе СФ*, али ја мислим да постоје и метаморфозе Дарка Сувина. (На ово је публика реаговала једним колективним: „А-хаа!“)

У 13.55 водитељ је дао реч Бојану Јовићу, који је говорио о томе да се СФ студије брзо мењају.

О једном марксистичком теоретичару по имену Фредрик Џејмсон (Fredric Jameson, 1934 –) Сувин је рекао: „Фредрик Џејмсон и ја смо стари пријатељи, пола радова смо написали заједно“.

Једна слушатељка из публике (ако нас памћење добро служи, била је то др Наташа Тучев) поставила је питање: онакав анархо-синдикализам, какав је описан у Урсулином роману *The Dispossessed*, да ли би био могућ у стварности? (Ту књигу је, знамо, у Србији превео Зоран А. Живковић, и дао јој је наслов „Човек празних шака“. Међутим Сувин је имао сасвим други превод за тај наслов: „Развлаштеност“. А да је којим случајем било дато А. Б. Недељковићу да преводи тај роман, наслов би превео овако: „Распоседнути“.) Сувин је на то постављено питање одговорио: „Урсула је моја одлична пријатељица. Сада користи и е-меил. Она је сензитивна струна, еолска харфа, осећа да с времена мењају. А синдикализам такав, зашто не, могућ је, уз мало памети. Светски капитализам, овакав какав је данас, не може даље. Додуше, то се говори сваких двадесет-тридесет година.“

На питање о Фукујама, Сувин је одговорио: „Фукујама није у праву, историји није крај, само је неки стасис, пригушење историје сад“.

О Јосипу Броз у Титу: „Тито је био просветљеност на Балкану – у оном свом добром периоду.“

По завршетку ове трибине Сувин је потписивао примерке своје књиге *Научна фантасика, сјознаја, слобода*, имамо сачувану фотографију тренутка кад потписује (и уписује посвету) на А. Б. Недељковићев примерак (в. Сувин 2012 05 14j).

До тог тренутка смо пратили (а даље нисмо) Сувинову посету Београду, која је потрајала још један дан.

Тог лета, само две-три недеље касније, у Америци је умро писац Реј Бредбери, стар 91 годину, а крајем августа те године умро је и први човек који је закорачио на Месец, Нил Армстронг, стар 81 годину. Урсула је умрла отприлике пет и по година касније, у јануару 2018.

(3-5) године 1971-2011: Ранко Мунитић, седам књига:

(3-5-1) године 1971 и 1973, *Фантасика на екрану*, књ. 1, и, књ. 2

(3-5-2) године 2007-2011, *Чудовишта која смо волели*, књ. 1-5

Ранко Мунитић (рођен 1943. у Загребу – преминуо 2009. у Београду) био је историчар уметности, истакнути југословенски проучаваалац нарочито филмске уметности, запажен по својим многобројним текстовима из те области, значајна фигура београдске културне сцене.

Један врло похвалан политички портрет Мунитића, врло вероватно истинит, скицирао је, веома зналачки, веома информисано, Бобан Кнежевић, у фановском простору на нету, 10. новембра 2011. године (Кнежевић Бобан 2011 11 10a).

Мунитић није активно учествовао у раду београдског и српског СФ фандома, као да се мало држао изнад нас (али јесте учествовао у раду конференције, о фантастици, у САНУ, 1989.) Али, ми у фандому били смо на контакту са Мунитићем, и, било је договорено да одржи једно предавање у клубу „Лазар Комарчић“ у септембру 1996, то је и унето у месечни програм рада клуба, али је наводно због неког дужег путовања Мунитић морао то да откаже, али, као замену, дао је тонски, аудио интервју са наменом да тај снимак онда буде преслушан у клубу, тј. да послужи уместо предавања.

А. Б. Недељковић и Љубомир Д. Дамњановић отишли су код Мунитића 7. септембра 1996. године (дакле датум је: 1996 09 07) и обавили тај интересантан интервју (који се на махове претварао у полемику, укрштање различитих мишљења) о СФ. Тонски снимак овог интервјуа је сачуван и једног дана ће се моћи слушати на Јутјубу или на неком сличном месту на нету.

Књиге *Фантасџика на екрану*, део први и део други, јесу обимна историја филмова у разним жанровима фантастике, још од 1895. године, Луја Лимијера и његовог кратког трик-филма „Рушење зида“, дакле, пре Жоржа Мелијеса.

Серија са пет књига *Чудовишта која смо волели* састоји се од есеја о Синбаду морепловцу, доктору Фаусту, Гуливеровим путовањима, барону Минхаузену, Франкенштајну, Квазимоду, оживелим мумијама, капетану Немоу, Алиси у земљи чуда, вампирици Кармили, Пинокију, Џекилу и Хајду, Доријану Греју, Дракули, времеплову, фантому из опере, Тарзану, Голему, Атлантиди, Орлаковим рукама, вукодлаку, Џејмсу Бонду познатом као 007, и многим другима, и о звезданој беби из *Одисеје 2001*, итд.

(3-6) година 1973: Радојица Таутовић, *Хефесџи у свемиру*

Године 1973. у Крушевцу издавач „Багдала“ објавио је књигу омањег формата, али са 240 страница, наслов је био *Хефесџи у свемиру*, поднаслов *оџеди о научној фантасџици*, а аутор Радојица Таутовић (1923–1998). Књига је састављена од неколико чланака или есеја који су вероватно излазили раније, на другим местима. У предговору аутор се изјашњава у прилог марксизма и владавинне „пролетаријата“, а драстично против капитализма – приказује га као врсту варварства; препричава шта је о томе говорио Енгелс, а шта Лењин, итд (Таутовић 1973: стр. 5–6; 9); ту је и давна, сада ево већ сто година стара, Шпенглерова *Пројасџи Зайага* (8, 14). Тај предговор је толико промашен, преоптерећен идеологијом, тако очигледно у служби тадашње Титове једнопартијске диктатуре, да је њиме и читава књига упропашћена.

Вероватно је због тога српски СФ фандом, кад је (неколико година касније) настао, ову Таутовићеву књигу толико игнорисао. Она је прошла поред нас (фанова) као да никада није ни постојала, и отпловила је у заборав, као што је и заслужила. АБН, који је био осам и по година секретар клуба „Лазар Комарчић“, нема податак да је Радојица Таутовић икада дошао у наш клуб или покушао да контактира са нама. А морао је знати за фандом, јер, у „Сириусу“ 126, новембар 1986, на стр. 39, Радојица Таутовић даје своју дефиницију СФ (јавио се „Сириусу“, дакле!), која гласи: „Конвергирајући са друштвеном револуцијом, научна фантастика се исто тако усклађује и са НАУЧНИМ напретком, али му се НЕ ПОТЧИЊАВА, будући да задржава аутономни статус научно-фантастичне КЊИЖЕВНОСТИ“. Ова Таутовићева дефиниција није сасвим лоша, има неку своју вредност, јер, ако се изоставе прве четири речи, које су идеолошка на-силу-додата беспотребност, главнина тј. суштина те дефиниције је у знатној мери истинита.

Мирољуб Тодоровић је написао биографски чланак о Таутовићу, под насловом „Заборављени Радојица Таутовић“. Тај чланак постављен је на сајт „Арт анима“. Можете га преузети (в. Тодоровић о Таутовићу).

Видели смо и Таутовићеву збирку (в. Таутовић 1971) чланака и есеја под насловом *Чекић* (а ту се вероватно мисли на Хефестов чекић, јер је Хефест, латински *Hephaestus*, био грчки бог ковача и других занатлија, у неком смислу представник радничке класе). Поднаслов ове збирке гласи „*естетички сигнали и скице*“. Као мото дат је један цитат Карла Маркса. Помиње се Ђерђ Лукач (стр. 328 et al) који је код југословенских марксиста био изузетно популаран јер им је давао широку могућност да и они нешто, као, раде, али и да остану при свом главном задатку а то је јавно „доказивање“ целоме свету да је Титова једнопартијска диктатура најбоље друштвено уређење у историји човечанства и уједно будућност човечанства. Оптерећена таквим бесмислицама, наравно да је и књига *Чекић*, као текст о СФ, пропала.

(3-7) година 1973: Брајан В. Олдис, *Гозба од милијарду година* (Brian W. Aldiss, *Billion Year Spree. The True History of Science Fiction*)

Брајан В. Олдис (1925–2017) био је истакнути британски писац али и уредник и историчар СФ. За своја СФ дела добио је две награде Хуго и једну награду Небула. Објавио је и једну причу о једном српском краљу, али, имагинарном, не историјски реалном. (О тој причи, али и о Олдисовој укупној каријери, писао је проф. др Светозар М. Игњачевић, видети: Игњачевић 1994). Славни СФ филм *АИ, артифицијелна интелигенција* (2001, режирао Спилберг) заснован је на једној Олдисовој причи.

Ваш скромни извештач А. Б. Недељковић разговарао је са Олдисом, мада врло кратко, године 1983. на Еурокону 7, у Љубљани.

Од огромног значаја и утицаја у фандому била је његова књига *Гозба од милијарду година*, одлична историја али у знатној мери и теорија научне фантастике, али писана не академски, него фановски и књижевно. Најважније је прво поглавље, које има наслов „Порекло врсте: Мери Шели“, а којим је он успео да убеди већину проучавалаца СФ да је историја СФ почела године 1818, изласком романа *Франкенштајн* (као што и јесте).

На корици издања које имамо, тачније на омотници, уз наслов су додате и речи „права историја научне фантастике“, да би у књижари било препознатљиво шта је та књига, о чему је.

Касније је, у сарадњи са Дејвидом Вингроувом, објавио друго, проширено и допуњено издање, али знатно мање утицајно, *Гозба од трилион година* (Олдис и Вингроув 1986).

Узгред, да ли вас барем мало интересује шта ће бити кроз милијарду година, а шта кроз трилион година? Да ли сте се запитали да ли ће тако огромно време икада стварно проћи? Ево једне врло поуздане информације: да, тако много времена ће *стварно* проћи. Ако се код таквих тема, таквих мисли, у вама нимало не буди такозвано „осећање чудесног“ (sense of wonder), онда можда не треба да се бавите научном фантастиком.

Брајан В. Олдис није случајно одабрао баш такве наслове, изразито жанровске, они привлаче читаоце са СФ интересовањем, а одбијају или остављају равнодушним све остале. Тако и треба да буде, то је оправдано, то је фер.

(3-8) година 1973: Жак Садул, *Историја модерне научне фантастике, 1911-1971*

(Jacques Sadoul, *Histoire de la science fiction moderne, 1911-1971*)

То је књига на француском, објављена у Паризу. Ви нисте могли читати ову његову књигу ако нисте одлично знали француски (а не можете ни данас; аутоматско компјутерско преводјење још није толико напредовало), али, већ сама чињеница да је он њу објавио, да је изашла са ове, наше, континенталне стране Ламанша, била је веома важна за углед СФ у свету, па и у Југославији, такође; јер, то је био доказ да и континентални интелектуалци могу да објаве респектабилно дело о том жанру, дакле, да СФ није само нека англосаксонска измишљотина, него има углед и у Француској. (в. Садул, Жак, 1973) Ово потврђује и чланак о Садулу, који смо видели на интернету, на Википедији (Садул, Жак, 2020).

То је она жута књига са црвеним именом писца и црним словима наслова, и са илустрацијом у средини предње корице, а та илус-

традија се састоји од умањено репродукованих предњих корица три пулп СФ магазина и три СФ џепне књиге.

У српском интелектуалном простору била је важна прво зато што је, ако добро памтимо, могла да се набави у Београду, а друго, зато што је неколико година касније била заступљена у „Галаксијиним“ алманасима *Андромеда 2*, са тридесетак преведених страница, и *Андромеда 3*, са, такође, тридесетак преведених страница. Читав фандом широм Југославије могао је то да чита, и наравно да је постигнути утицај био велики. Садулов текст је, по нашем утиску (колико смо могли да га прочитамо), озбиљан и добар публицистички текст.

Надамо се да нам неће бити замерено ако кажемо да је, по нашем утиску, Садул (1934-2013) својом каријером и улогом у културном животу своје земље донекле личио на нашег истакнутог културног радника Жику Богдановића. Малтене бисмо рекли, уз пуно поштовање за обојицу, да је Садул у понечему био француски Жика Богдановић.

(3-9) година 1976: Иван Чоловић, уредник, *Научна фантастика*, зборник теоријских радова. Станислав Лем, Роберт М. Филмус, Јулиј Кагарлицки, Марк Хилегас, Жан Гатењо, Михаел Пелке и Роберт Лингфелд, Џорџ Зебровски, Зоран Живковић

(неформално, укратко, памтимо ову књигу као **БИГЗ-ов мали зборник из 1976**)

Ова књига има дакле тај дугачки додатни наслов, који почиње речју „зборник“, а који се појављује не на корици, него тек на насловној страни; али ми смо урачунали и то све у наслов, да би дело било препознатљивије. Наслов, дакле, саграђен углавном од мноштва имена. (То је реткост.)

На корици заправо пише само *Научна фантастика*, али то је неспецифично, недовољно одређено, неадекватно као информација, јер, хиљаду разних књига би се могло тако звати.

Али пошто је наслов са толико много имена и презимена очигледно предугачак, за ову књигу ћемо у нашем даљем тексту говорити да је БИГЗ-ов мали зборник из 1976.

Назначено је: избор и предговор Зоран Живковић.

Књига је изашла у Београду, код БИГЗ-а, у саставу такозване „Библиотеке XX век“. Ово је књига број 23 у тој едицији.

Треба знати да је, у тим временима, наиме, у другој половини двадесетог века, појам „двадесети век“ имао један свој специфични вредносни набој, није то била само неутрална календарска информација који је век, као што се неким младим људима можда данас чини, него је доносила и јак призив модерности, прогреса,

просвећености, оптимизма, пробуђених нада, блиставих али и ризичних перспектива. То је био један од „мотора“ који су давали снагу и одушевљење српском СФ фандому, тада.

(Велико изненађење био је за нас један чланак у „Данасу“ 2021 10 30, из кога смо сазнали да је уредник Иван Чоловић постао и власник те едиције и, да се не би угасила, основао издавачку кућу која има само ту једну едицију, са истим називом „XX век“ иако је сада 21. век; остао је истрајао, и пред крај 2021. године прославио је пола века свог уредничког рада на тој едицији; видети: Милетић 2021.)

На корици нема имена аутора, на њој заправо само пише „XX век, Научна фантастика, БИГЗ“. Тек насловна страна казује заправо ко су аутори чланака у књизи, набројана су њихова имена, и то не неким азбучним редом, него оним редом којим су чланци дати у књизи, са изузетком Зорана А. Живковића, чије име је дато последње иако је његов рад, у књизи, први. Ово је ретко и необично решење, али било је у оно време веома корисно, јер је на снажан и продоран начин заправо саопштавало читаоцу да је то збирка радова неколико иностраних аутора, и са Истока и са Запада, и једног српског аутора.

Избор текстова је обавио, и један рад дао, Зоран А. Живковић (па пошто је он одабрао текстове и пошто тај његов рад функционише донекле као предговор, неки читаоци су вероватно помислили да је он уредник, али, није, уредник је – можда целе едиције – Чоловић).

Зашто су радови прикупљени и са Истока и са Запада, да ли је то било важно? Јесте. Тито је још био жив, још је постојала Југославија, комунистичка партија је имала пуни монопол власти¹ (не само код нас, него и у Совјетском Савезу, и у земљама Варшавског пакта), и морала се одржавати равнотежа, у смислу да су, тобоже, интелектуалци са Истока и са Запада, а и наши негде између та два, сви подједнако слободни, и успешни, значајни, у области науке о књижевности. Знало се да то није истина; ми смо (вероватно већина нас) добро знали да они на Истоку имају врло ограничену слободу говора, и апсолутно никакву слободу самосталног политичког организовања, а и крајње скучену могућност да уопште прате светску научну фантастику; али многи од нас су и слутили, да тиме што

1 У Србији, у новинама, у Титово време па чак и после Титовог времена, покушаји демократског политичког деловања били су, у штампи, дакле у дневним новинама, сврставани у такозвану црну хронику: саобраћајне несреће, пожари у којима је неко погинуо, убиства, покушаји да се организује политичка опозиција, и друге криминалне и трагичне ствари. У таквом амбијенту смо живели. – Али постојао је и „дрв отпора“, па је, између осталог, после рата постојао виц (говорили су га само најхрабрији, и никад јавно, него само потајно, у приватном кругу): „Нема везе, сви смо за Енглезе. Ко нас пита, сви смо за друг Тита“.

ми у Југославији објављујемо радове источних интелектуалаца, и третирамо их са респектом и равноправно, уједно на неки начин и пружамо руку помоћи њима, дајемо им, реално, неку додатну снагу, и шансу, јер, у тим источноевропским комунистичким режимима, интелектуалци који су објављивани у иностранству имали су једну специфичну танану али златну ауру заштићености, важности, изузетности. Ова иста стратегија узимања и са Истока, и са Запада, примењена је тих година, у тој истој издавачкој кући (БИГЗ-у), и приликом уређивања „Галаксијине“ *Андромеде 1, 2 и 3*.

Радови у овој књизи, дакле у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, су следећи (то је дакле садржај, али, додали смо редне бројеве):

- (1) Зоран А. Живковић, „Шта је научна фантастика“
 - (2) Станислав Лем, „Научна фантастика, аксиологија, критика“
 - (3) Роберт Филмус, „Научна фантастика као мит“
 - (4) Јулиј Кагарлицки, „Научна фантастика и друштво“
 - (5) Марк Хилегас, „Научна фантастика као културни феномен“
 - (6) Жан Гатењо, „Проблеми значења научне фантастике“
 - (7) Михаел Пелке и Норберт Лингфелд, „Будућност научне фантастике“; и,
 - (8) Џорџ Зебровски, „Научна фантастика и филм“.
- (девет мушкараца, ниједна жена; осам радова)

Дате су и био-библиографске информације о сваком аутору, укључујући извор из кога је његов чланак преузет; оне су на стр. 231-233. То је добро.

Али, библиографије нема, него су библиографски подаци спуштени у многобројне фусноте, разасути кроз овај зборник, ту-и-тамо, збрда-здола, а то је (академски гледано) веома лоше, јер не можете лако и брзо пронаћи неку књигу ако вам затреба; то се данас (година 2020) у најквалитетнијим научним публикацијама сматра за озбиљну грешку. Али требало је да, пре свега, сами аутори пазе на то. **Фусноте не смеју бити магацин за којекуда залутале библиографске податке.**

Видимо осам радова, и свих осам имају у наслову речи „научна фантастика“, што је одлично, храбро и поштено. Укупно има девет аутора, и као што рекосмо, свих девет су мушкарци. Један је из Пољске (Лем), један из СССР (Кагарлицки), један је из Југославије (Зоран А. Живковић), дакле укупно тројица су из тада комунистичких земаља; сви остали су са Запада, и то, један из Француске (Гатењо), двојица из Немачке (Пелке и Лингфелд, али, они су овде коаутори једног рада, заједничког), и тројица са енглеског говорног подручја, и то из Канаде (Филмус) и двојица из САД (Хилегас и Зебровски).

Тада млади **Зоран А. Живковић** у свом чланку у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976.** се бори са дефиницијом и аксиологијом СФ, а онда разматра путању којом би та „паралитература“ (каже он) која се обраћа „најширој читалачкој публици“ (стр. 14, то „најширој“ није комплимент, никако није комплимент) могла постати квалитетна уметничка проза. Ово „најширој“ значило је: не елитној, па ни просечној, осредњој. Наш је утисак да је ту Живковић био на великој, судбинској раскрсници, као теоретичар СФ, и да је начинио кобну грешку – определио се за погрешан правац (од два могућа); грешку која ће обележити деценије његовог каснијег рада; наиме, ако добро читамо тај његов чланак, определио се за схватање да књижевна вредност СФ дела зависи првенствено од књижевног, уметничког мајсторства писца, а не од садржине, научно-фантастичне, новумске. Исправно гледиште је (барем по уверењу А. Б. Недељковића) да књижевна вредност СФ дела пресудно зависи од новума, наиме од научно-фантастичног квалитета новума, дакле од садржине, а да је литерарно мајсторство писца корисна, важна и добра ствар, али ипак од секундарног значаја. Ако писац одлично дочарава ликове, мајсторски влада фабулом и сижеом, стилем, итд, то је похвално, али, ипак, *буквална научно-фантастична садржина* пресудно одређује књижевну вредност СФ дела. Научна фантастика је, уверени смо, превасходно онолико добра, колико је добра *као научна фантастика*, колико нам приказује друга времена, друге светове, друге животе суштински различите од ове наше досадашње судбине овде; то је пресудни критеријум; а мање је важно (али није неважно) колико је добра *као проза*. – Међутим, треба разумети и историјски тренутак, јер да је млади Зоран А. Живковић наступио тада са тако радикалном тезом, толико супротном од тада владајуће парадигме, можда би на разним важним секторима наишао на велики отпор. Против њега би био тадашњи „дух времена“, цајт-гајст (немачки: Zeitgeist). Последице су могле да буду катастрофалне.

На крају свог рада Живковић додаје списак препоручене литературе, са само 19 ставки. Опет ту видимо пажљиво начињену равнотежу, да нека дела буду са Истока, а остала са Запада, и то не само са енглеског говорног подручја него понешто и на француском и на немачком; али на списку има и одлично, мајсторски одабраних дела, на пример, вероватно „прва ластва“, Бејлијеви *Ходочасници кроз њеросјор и време* (в. Бејли 1947), затим једно мало по обиму, али капитално дело, које је у великој мери допринело светском академском прихватању СФ жанра као вредне књижевности, а то је: Кингсли Ејмис, *Нове маје њакла* (Ејмис 1960); па, једно значајно дело малтене тек изашло, тада, практично „врѹће“ из америчке штампарије – Дејвид Кетерер, *Нови светови за сјаре* (Кетерер

1974), итд, што доказује да је Зоран А. Живковић тада био итекакав познавалац литературе о СФ жанру.

Станислав Лем, у БИГЗ-овом малом зборнику из 1976, даје чланак „Научна фантастика, аксиологија, критика“. Чланак је са немачког (не пољског) превео Бранимир Живојиновић.

У библиографији, где су и подаци о ауторима (стр. 231-233) налазимо да је Лемов текст преведен из једне књиге на немачком, из 1973. године.

На стр. 19 налазимо у фусноти одлуку преводиоца да за научно-фантастичну књижевност употребљава скраћеницу НФК. (Али, авај, тада је скраћеница ФК често значила „фудбалски клуб“.) Чланак је прилично обиман, око 50 страница. Лем поставља себи задатак да разјасни зашто СФ не успева да се издигне из „сливника“ (стр. 19), из статуса презрене литературе, кича. (То је актуелно и данас.) Али, која, чија СФ? Западна СФ. Ово се дискретно подразумева, оштре осуде су некако прећутно усмерене ка западној научној фантастици, а не рецимо совјетској, руској.

Већ на стр. 20 Лем поставља своју основну тезу, која је постала у некој мери и позната у свету, а то је, да се светска књижевност дели на „доње царство“ и на „горње царство“.

Ово је веома запамтиво, лепо звучи, Лем је ту блиставо погодио једну суштину нечега, и одлично би било, кад би значило поделу на ону књижевност која је одбачена и презрена као кич и тривијална, и ону која је високо хваљена, призната као вредна, квалитетна, канонска, елитна. Таква подела реално постоји. Али пажљивим читањем откривамо да је Лем (већ у следећих неколико речи) тој подели дао ипак неки други, погрешан спин; он каже: „Ове сфере ћемо назвати ‘доњим царством’ – или царством тривијалне књижевности – и ‘горњим царством’ – или царством књижевности ‘главнога тока’.“

То међутим није оно што речи „главни ток“ значе, у студијама научне фантастике. Појам „главни ток“ значи, или би барем требало да значи: сва она књижевност, свеједно да ли добра или лоша, цењена или не, па можда и најгора, свакојака, свеједно о чему – сва која није СФ. Колико нам је познато, појам „главни ток“ не значи „квалитетна књижевност“. А не значи ни „квалитетна научна фантастика“. У књижевности,

главни ток је напосто све што није СФ.

Лем наводи шта спада у једно а шта у друго царство, али, то зачас постаје смешно:

У доње царство спадају криминалистички роман, роман о Дивљем Западу, псеудоисторијски роман, спортски роман и еротично-сентименталне приче о извесним срединама (о лекарима и болничаркама, о милионарима и сексепилним девојкама итд). (стр. 20)

Затим Лем каже:

Желео бих да читаоца поштедим тачног описивања онога што подразумевам под „главним током“; довољно је, можда, да поменем неколико имена аутора који бораве на том Олимпу (ibid)

и затим, стварно, даје презимена тринаест писаца (12 мушкараца и само једна жена, Натали Сарот, ако смо добро схватили) међу којима су и Џејмс Џојс и Хорхе Луис Борхес.

Али, колико је нама познато, главни ток није Олимп, главни ток се састоји и од хиљада писаца, који нису врхунски славни.

Лем затим, у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, развија тезу, истиниту, тачну, да писац који је већ стекао углед као прави писац, главнотоковац, може после тога да дозволи себи да објави и неколико СФ дела, која ће у званичној књижевној критици бити схваћена као „излети“ или „скокови у страну“, то ће му бити опроштено, биће толерисано, неће срушити његов углед. (стр. 21) Читајући ове Лемове истините речи, помишљамо и на нашег Борислава Пекића, наравно.

Ту је и одлична Лемова мисао да, кад неко од угледних писаца из „горњег царства“ објави баш прави СФ роман, поједини критичари настоје да бране таквог угледног писца, да штите његов углед, на тај начин што тврде да то није стварно СФ роман, него је паметан роман о озбиљним темама, али га је „аутор *намерно камуфлирао као научну фантасију*“. (стр. 22) Лем то доводи у везу са одличним питањем, зашто се за поједине романе Достојевскога не каже да су кримићи, иако јесу.

(Али ми данас, у Београду, године 2020, врло добро знамо одговор: *Злочин и казна* Достојевскога наравно јесте крими роман – то је савршено очигледно – али ако ви то кажете, „Достојевски је писао кримиће“, вероватно ће се у неким високим литерарним круговима то схватити као ваше грубо непоштовање према великом словенском писцу. Омаловажавање. Па ће се онда испред вас, метафорично речено, затворити, залупити, нека врата. Моћи ћете малтене да чујете како се – трас! трас!! трас!!! – залупљују многа врата пред вама. Али, истина гласи да *Злочин и казна* јесте књижевно изузетно успешан и вредан кримић, јер, и у том жанру, крими жанру, има, итекако, одличних књижевних дела.)

Лем затим гунђа, на класичан марксистички начин, против наводне владавине немилосрдних капиталистичких закона тржишта, у издавачкој делатности, али онда стиже и до неминовне консеквенце, да то мора значити да су и читаоци већином у „доњем царству“, дакле, да су глупи, али, ако је тако, онда како су током векова ипак издвојили најбоља дела? Лем каже:

публика не уме да разликује добар роман од беднога; то је тачно, али уз ограду да је реч о читаоцима из „доњег“ царства. (...) ако су сви или готово сви читаоци пасивна и глупа бића, ко је заправо био способан да Сервантеса или Хомера оцени онако како то они заслужују? (стр. 26)

Лем иступа и против „масовне културе“ (стр. 34), па чак и заштита своју реторику и помиње „кретенизам масовне продукције“ (стр. 37); тврди да и оно што је најбоље у СФ, полако иде према „оном што је наступидније, и мало-помало тоне у њему“ (ibid); жали се што у СФ нема културног меценатства, што би (претпостављамо) вероватно значило да неки богати буржуји, или држава, дају паре заслужним, истински добрим писцима (стр. 36), дакле евидентно би он ускратио државне парице „масовној“ продукцији, због њеног „кретенизма“, али себе он вероватно види у редовима оних најбољих, паметних писаца, који би државне паре добили, али не каже то, не говори о свом сопственом статусу унутар такве слике жанра на државном меценатству.

Затим Лем, у овом свом чланку у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, напада кич, за који каже, сасвим неумерено, да је „супстанца која испуњава целокупну средину“ СФ књижевности (стр. 39); тврди да „аутентично дело“ мора имати „комплексност, многостраност, вишезначност“ (стр. 40); а онда налазимо код Лема и пад у арогантну и увредљиву реторику: он замера ауторима СФ да су „очевидно, због опште слабости мозга морали да прекину школовање после трећег разреда“. (стр. 42) Трећег основне, ваљда. Лем је Лем, и, свака част његовом *Соларису*, али, кад у једном оваквом чланку Лем почне да говори тако нетачно, непаметно и охоло, морамо то одбацити. (Али, можда је хтео да се нашали...)

А до краја чланка има још око 25 страница... које Лем посвећује углавном само једној теми, наиме, разматрању стваралаштва Филипа К. Дика. Ту Лем опширно и полако, са доста понављања, развија тезу, за коју се у свету чуло (памтимо да је привукла, у оно време, одређену пажњу, у светским СФ круговима) да је Дик у својим делима нагомилавао кич у тако огромним, гигантским количинама, да је тиме тај кич добио неки додатни квалитет, постао нешто друго;

наиме да је Дик над-кичио кич, и тако створио, ипак, високо вредну књижевност. То је, као теза, интересантно.

У једној обимној фусноти, Лем стиже да похвали Русе, али, не баш Русе као особе, него више совјетски, комунистички систем културе:

Ако бисмо хтели да поредимо ниво интелигенције и степен образовања просечних читалаца НФК у САД и у Совјетском Савезу, дошли бисмо до закључка да су Руси бољи познаваоци књижевности и да су интелектуално развијенији од Американаца. Али ово је погрешан закључак, (...) лажна констатација, јер су процеси одабирања читалаца НФК ишли различитим путевима у Русији и у САД, у складу са различитом традицијом обеју земаља каква је постојала у односу према књижевној фантастици – а и у односу према ширем проблему дужности и улоге (статуса, у психосоциолошком смислу) које књижевност као целина треба да има у друштву. Сасвим је сигурно да у САД постоји процентуално слична група бистрих глава као и у Русији, али се паметни читаоци у САД приближавају НФ књижевности кудикамо ређе него што је то у Русији случај. (стр. 66)

Интересантно је да се ту помиње синтагма „књижевна фантастика“.

Намеће нам се сада, у години 2023, и ова мисао: дедер ви сада упоредите читаоце у САД и у Совјетском Савезу?

Пред крај чланка, Лем још мало наставља са презривим и увредљивим изјавама, које му нимало не чине на част; каже за „интелигентније читаоце“ СФ да они чине „сићушну мањину“ међу онима који често читају СФ (стр. 66); и још, да глупи читаоци владају тржиштем, због чега „никако не може доћи до еволуције усмерене навише“ (ibid). Ту је и мали поговор, а у њему помињање, у претпоследњој реченици, „тривијалне литературе“, и ту је овом Лемовом тексту крај.

Следећи, трећи рад, у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, је: **Роберт Филмус, „Научна фантастика као мит“**. Са енглеског превела Дринка Гојковић.

Роберт М. Филмус (Philmus), рођен 1943, је професор енглеске књижевности на универзитету Конкордија у Канади, у Монтреалу, и један од уредника академског часописа „Научно-фантастичне студије“ (Science Fiction Studies).

Гледајући тај наслов Филмусовог чланка, треба поменути да је термин и појам „мит“ веома респектабилан, у науци о књижевности; многи су проучавали митове, нарочито античке, то се у академским круговима веома високо поштује и цени. Отуд наслов рада, такав као што је Филмусов, доприноси респектабилности научне фантастике.

Филмус се у свом чланку и позива (стр. 73) управо на онај Фрајев капитално важни пасус који смо поменули у нашем одељку (3-2).

Ако се данас, у трећем миленијуму, запитамо, са становишта теорије књижевности, колико је оправдано и реално доводити СФ у контекст митова, видимо да нам се отварају две могућности: једно је, да неки стари митови добијају у СФ нови живот, на пример, човек проналазач, човек научник – може се тврдити да је то, у једном широком смислу, наставак мита о Прометеју, зато га је Мери Шели и поменула у поднаслову свог романа *Франкеништајн*; или о Дедалу и Икару; а друго је, да и сасвим нови митови могу настати у СФ, итекако, и ући равноправно у ризницу светских митова, на пример, мит о путнику кроз време који одлази у прошлост и мења историју, или мит о ванземаљцу који, технички супериоран, силази на наш свет, итд. Према томе, ту постоји простор за научни рад, али, наравно, потребно је добро познавати област, познавати жанр, да би се о томе говорило. – Али, ми се сада нећемо тиме бавити.

Филмус у свом чланку конкретно, и са великим познавањем, разматра многа стара књижевна дела (за која ми сматрамо да су прото-СФ; на пример, у Свифтовом роману *Гуливерова путовања*, поглавље о летећем острву Лапути) са становишта, да ли су врста сатире, и да ли су та књижевна дела део или наставак неких митова. Филмус показује велико познавање књижевности, али из темеља погрешно поставља неке основне теоријске одреднице. Један одељак његовог чланка има наслов „Научна фантастика као митска транспозиција“, и он ту каже:

До сада сам говорио о научној фантастици као о реторичком поступку, тј. поступку који неверицу према неком фантастичном догађају смањује уз помоћ мање или више научног објашњења, створеног да би се машти дало оправдање. (стр. 93)

То је у врло великој мери погрешно, а и старомодно, гледиште, јер, у научној фантастици постоји тај реторички поступак, да, али није цела научна фантастика тај један реторички поступак. Касније Филмус упада у још већу грешку:

Научна фантастика, дакле, може да се дефинише као поступак интерпретирања одређених раздобља историјске стварности на тај начин што се стварности даје вид мита. Другим

речима, фантастични догађаји што их је измислио писац научне фантастике представљају транспоновање стварности у мит (стр. 107)

Филмусова грешка састоји се у томе што не види или не жели да види буквалност СФ; јер, барем по нашем уверењу,

научна фантастика је буквална,

она стварно приказује оно што приказује, а није (или барем у већини случајева није) метафорично или алегоријско приказивање, парабола, транспозиција итд, постојећег света.

Пред крај чланка, Филмус помиње шта је о Жил Верну рекао Ролан Барт (стр. 112), а шта Мишел Битор (стр. 114). Ово доприноси респектабилности.

Зашто су и Нортроп Фрај, и Роберт Филмус, и неки други, уводили научну фантастику у контекст митова? (У коме није центар њеног бића.) Можда управо зато да би подарили нашем жанру, а и себи, академску респектабилност. Јер кад ви говорите о митовима, ви сте на врло угледном академском терену. Златно руно! Орфеј и Еуридика! Дедал и Икар! па мит о Сизифу! и наравно Прометеј! у самим су темељима наше културе. А кад говорите буквално о ванземаљцима, буквално о пловидби кроз време, итд, неко би вам могао замерити да су то тривијалне СФ жанровске маштарије изван озбиљног књижевног простора; тиме ви као научни радник ризикујете да изгубите део свог угледа. Да бисмо се увукли, ушуњали, прошверцовали, у цитаделу такозване „високе књижевности“, можда мало мимикрије може да помогне.

Јулиј Јосифович Кагарлицки дао је, у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, чланак „Научна фантастика и друштво“. Са руског превео Јован Јанићијевић.

Овај чланак састоји се од два упадљиво различита дела. На првих, приближно, 35 страница (стр. од 115 па отприлике до 150), Кагарлицки показује познавање нове америчке и друге светске СФ, са лакоћом се шета кроз десетине прича и романа врло угледних тадашњих аутора, разматрајући како је у њима приказана тема сиромаштва и богатства, а нарочито питање шта ће и како човечанство да ради у некој будућности свеопштег благостања, кад буде довољно материјалног изобиља, за све и сваког. Ово функционише као интересантан чланак о тој теми.

Али, на преосталих десетак страница то заокреће у марксистичку тираду, уперену против „потрошачког друштва“, препуну јадних и несретних бесмислица. „Потрошач није напосто онај који

троши. Потрошач је онај ко се остварује као личност само кроз потрошњу“ (стр. 151). То је, наравно, тотална глупост. „Човек мисли и осећа. Потрошач троши“ (стр. 153). Ето још једне тоталне глупости. „Буржоаски систем васпитања“ оспособљава човека само да ради, а „ван производног процеса човек у већини остаје психички пећински човек, Неваспитан Човек“ (стр. 154). То је трећа, сад и увредљива, тотална глупост. Морамо, каже Кагарлицки, да изведемо само „један закључак: свет ће неизбежно доћи до комунизма“ (стр. 156).

Кагарлицки помиње шта је писао „Ф. Енгелс“ у „Анти-Дирингу“, о свету комунистичке будућности (ibid). Ускоро сазнајемо: „Будућност човечанства сада је повезана са Човеком. Оним Човеком који ће живети у комунизму“ (стр. 157). „Можда тек сада можемо потпуно да оценимо мисао К. Маркса о томе да ће у комунизму нестати противречност међу одмором и радом“ (стр. 158). „То је једини пут. Сви остали путеви су безизлазни“ (стр. 159). Чланак се завршава цитатом из „Комунистичког манифеста“ (ibid).

Данас, у Србији године 2023, запрепашћује таква догма, у коју су, принудно, сви морали да верују, и врло је тужно помислити како су се осећали руски писци СФ, у таквом, совјетском друштву, где је о будућности већ била донета коначна и неопозива одлука. А како се осећао српски писац, можда склон научној фантастици, суочен са догмом да се и комунистичка будућност Србије неизбежно приближава? уз допуну да ће сигурно, заувек, бити „и после Тита, Тито“? да ће после диктатора, остати на власти искусни политички функционери, „фотељаши“? Заувек?

Тако је било тада. Али, не треба замишљати да је сад, у години 2023, све идеално. На снази је сада, барем у западном свету, доктрина и обавеза политичке коректности, која је у понечему добра и оправдана, али се, међутим, у понечему претворила и у својеврсну нову диктатуру, и карикатуру, у нову врсту одвратне тираније. Која не личи на руски марксизам, не, али јесте супротна слободи говора и слободи мисли, супротна памети.

Пети чланак у **БИГЗ-овом малом зборнику из 1976**, дао је амерички професор

Марк Хилегас (Hillegas), а наслов је **„Научна фантастика као културни феномен“**. Са енглеског превео Зоран А. Живковић.

Хилегас прво констатује да у јако великом броју СФ дела постоји уверење да је свемир сасвим равнодушан према нашем постојању или непостојању, успеху или пропасти; и, уверење да нам наука и техника могу помоћи да остваримо наше циљеве; уз напомену да то верују многи људи и без научне фантастике. (стр. 160-162) Затим, прилично изненађење:

Сматрам да чињеница да научна фантастика представља врсту популарне књижевности (односно да као таква утиче на уобличавање ставова и вредности великог броја људи) условљава циљ и правац наших истраживања. Другим речима, принуђени смо да пронађемо одговоре на два питања. Прво, да ли је научна фантастика значајан инструмент за критику друштва и тумачење људског живота? Друго, ако је она такав инструмент, на који начин функционише? (стр. 162-163)

Видимо да Хилегас сматра да је СФ (можда цела? без изузетка?) „популарна“, али он то каже у једном таквом контексту да то вероватно значи: наивна, кич, а не висока, квалитетна књижевност; и видимо да он њој поставља задатке, обавезе, да она буде друштвено ангажована, да критикује људско друштво и тумачи људски живот; баш *људски* (а не, рецимо, живот ванземаљаца). А истраживати колико успешно научна фантастика то ради, па, то би били задаци за социологију или антропологију. Хилегас се позива, за ово гледиште, на Кингсли Ејмисове *Нове мапе пакла* (*New Maps of Hell*, 1960).

Али то је и поприлично марксистички приступ. Јер, можемо да размислимо: ако је производња, рецимо, кромпира, у Британији, да би Британци могли да грицкају помфрит, била... онаква каква је била, године 1971, и можда је имала неке проблеме, можда је било грешака у производњи кромпира, или није било довољно уља за пржење кромпирића, итд, онда је, те исте године, дужност и обавеза СФ била да, као „инструмент за критику друштва“, проговори, алегоријски, о томе. Да тобоже неки ванземаљци, у СФ причи, гаје као-бајаги неке свемирске биљке, а уствари да се тиме критикује реална пољопривредна пракса у Британији, и сугерише, рецимо, увођење јачих трактора, дубље орање, итд. Слично томе, била би обавеза СФ да, кроз приче о далеким звездама, уствари критикује британску праксу пензионог и здравственог осигурања, итд. Јер, речи „инструмент за критику друштва“ значе тачно то.

Наравно (мада Хилегас не помиње Србе) исто би се, **те 1976. године кад је БИГЗ-ов мали зборник** изашао, очекивало и од српских писаца, али уз два-три додатна ограничења: да нипошто не критикују Тита и Партију, нити југословенски социјализам, нити да доводе у питање сигурну безбедну одличну будућност целе Југославије... Дакле, ако је тачна теорија да СФ има задатак да критикује људско друштво, онда су српски СФ писци тог времена имали немогућ задатак, јер је свака озбиљна критика југословенске власти и југословенске будућности била забрањена. Додуше, ипак је постојао један излаз, један сигурносни вентил за све дискусанте: удри по капитализму. Предскажуј му скору пропаст, итд.

Хилегас затим развија сасвим промашену тезу да се СФ састоји од три жанра, а то би били „дистопија, роман или прича о пост-катастрофи и свемирска фантастика“, с тим да се у сваком од тих могу наћи понекад и елементи друга два жанра (стр. 164); али, ми наравно знамо да то нису жанрови, него тематске области. Јер кад би то били жанрови, онда би постојали и жанрови о роботима, и о времеоплову, и о невидљивом човеку, и о мутантима, и о телепатији, итд, жанр до жанра, *ad absurdum*.

„Први жанр, дистопија, екстраполира ‘постојеће тежње’ у нашем данашњем свету са циљем данас упозори на могући изглед будућности“, каже Хилегас (стр. 165). Као примере дистопије наводи *Рекламокрајију* Пола и Корнблута, и Бредберијев *Фаренхајт 451*. Користимо ево и ову прилику да кажемо, по ко-зна-који пут, да научна фантастика (барем по уверењу А. Б. Недељковића),

нема никакав задатак, никакву дужност нити циљ,

осим једног, а то је да што боље представи свој новум.

Пред крај свог чланка, Хилегас се труди да докаже „велике могућности свемирске фантастике као друштвене критике“ (стр. 171) што није нетачно, кад говорите о Курту Вонегату, на пример.

Узгред речено, уверени смо да утопија и дистопија нису посебни жанрови, него су две тематске области у саставу постојећих жанрова фантастике. Интересантно је да неки критичари помињу утопију ипак као жанр – али, дистопију не. (А било би логично.)

У последњем пасусу, Хилегас тврди да је СФ као инструмент друштвене критике нарочито корисна због тога што је „као врста популарне књижевности, у стању да се обраћа знатно обимнијој читалачкој публици него што је то случај са ‘озбиљном’ литературом“. (стр. 172) Ово значи да се, по Хилегасу, књижевност дели на два нивоа, једно је популарна али неозбиљна, а друго је непопуларна али озбиљна. Па, кроз књижевност за масовне, глупе читаоце, прошверцовати паметне друштвене поруке! – то би био, дакле, добронамерни просветитељски циљ. За рад са глупима. Отприлике то проистиче из Хилегасовог текста. Да подвалимо глупим читаоцима и просветлимо их (убацивањем друштвених *порука*) а да они и не примете да се то десило.

Жан Гатењо, „Проблеми значења научне фантастике“, то је шести рад у БИГЗ-овом малом зборнику из 1976. године. Са француског је превела Стаменка Увалић.

Чланак је подељен на три одељка, који имају своје наслове; наслов првог одељка је „Научна фантастика и наука“. Гатењо на почетку поставља питање да ли научна фантастика заиста антиципира научна открића. Одговор је, у суштини, потврдан: да, понекад